

HISTORICA

Jaargang 36 / nummer 23 / oktober 2013 / € 7,- / www.gendergeschiedenis.nl

Camille Claudel, meer dan Rodins meest begaafde leerling

Een vergeten strijd? Somalische vrouwen in de Ogadenoorlog
De turbulente loopbaan van Wilhelmina Bladergroen (1908-1983)
8 november KNHG-congres De Vrouw 1813-1913-2013

Colofon

Historica is een uitgave van de Vereniging voor Gendergeschiedenis en verschijnt drie keer per jaar (februari, juni en oktober). Meer informatie op www.gendergeschiedenis.nl.

Redactie

Marjolein Van Bavel
Greetje Bijl (pr)
Greet De Bock (eindredactie)
Barbara Bulckaert (eindredactie)
Anaïs Van Ertvelde (pr)
Stefan Meysman
John Soudirman (eindredactie)
Esmeralda Tjihoff
Kirsten Zimmerman (hoofdredacteur)

Redactieadres

E-mail: historica@gendergeschiedenis.nl

Lidmaatschap

VVG, p/a Atria, Vijzelstraat 20, 1017 HK Amsterdam
Tel: 020 - 30 31 500
www.gendergeschiedenis.nl
Voor privépersonen bedraagt de contributie €27,50 per jaar (lidmaatschap); reductielidmaatschap (voor studenten of mensen met een inkomen onder de €1200,- per maand): €22,- per jaar (studentlid, o.v.v. collegekaartnummer). Leden van de VVG ontvangen *Historica* automatisch en hebben stemrecht bij de jaarlijkse algemene ledenvergadering. Voor instellingen kost *Historica* €27,50. Instellingen kunnen geen aanspraak maken op de rechten van leden. Het bedrag moet vooraf worden betaald. Lidmaatschappen worden automatisch verlengd, tenzij één maand voor het verstrijken van de lidmaatschapsperiode (voor 1 december) schriftelijk is opgezegd. U kunt lid of abonnee worden via de website, door te bellen, door het bedrag over te maken op het VVG-gironummer 4102980, of door een briefkaart te sturen naar de Vereniging voor Gendergeschiedenis. U ontvangt dan een acceptgiro. Belgische leden maken gebruik van het volgende rekeningnummer: INGBNL2A (BIC-code) en NL94 INGB 0004102980 (IBAN-code). Donaties zijn ook van harte welkom!

Inleveren kopij

Artikelen zijn welkom op het adres: historica@gendergeschiedenis.nl
De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te weigeren. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun artikelen.

Bestuur Vereniging voor Gendergeschiedenis (VVG)

Greetje Bijl (*Historica*, adreswijzigingen)
saartjes3@hotmail.com
Ellen Boonstra (secretaris)
Ellen@warande30k.nl
Julie Carlier
Julie.Carlier@Ugent.be
Els Flour (penningmeester)
E.Flour@amazone.be
Evelien Rijsbosch (Atria)
E.Rijsbosch@atria-kennisinstituut.nl
Margit van der Steen (voorzitter)
m.vandersteen@bureau-aetas.nl
Kirsten Zimmerman (hoofdredacteur *Historica*)
hkzimmerman@gmail.com

Historica verschijnt met steun van Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis (www.atria-kennisinstituut.nl).

ISSN 1382-9314

Lay-out: Pien Steringa
Diges | geschiedenis & media, www.diges.nl
Druk: Zet & Print, Naarden
Distributie: AM-groep, Hoofddorp
Foto omslag: Camille Claudel, ca. 1884
© Bernd Haanappel, foto Cesar

In dit nummer

/ Politieke geschiedenis /

- 3 De armband van Metternich.
Het vrouwelijke seksuele lichaam als
object en instrument
Greet De Bock

/ Moderne geschiedenis /

- 7 "Crazy Mina" guerillas hit Holland!
Transfer van Dolle Mina's 'ludieke acties'
van en naar de VS (1968-1970)
Lonneke Geerlings

/ Moderne Afrikaanse geschiedenis /

- 12 Een vergeten strijd? De rol van
Somalische vrouwen in de
Ogadenoorlog
Remco Van Hauwermeiren

/ Twintigste eeuw /

- 18 Vrouw tussen praktijk en wetenschap.
De turbulente loopbaan van Wilhelmina
Bladergroen (1908-1983)
Mineke van Essen

/ Onder de loep /

- 25 Dienstbodes op vakantie naar Cannes
Pien Steringa

/ Genderview /

- 26 Karin Haanappel
Kirsten Zimmerman

/ Service /

- 31 KNHG-congres

Onder historicae

In dit voorwoord geeft Remco van Hauwermeiren toelichting bij zijn onderzoek naar de rol van Somalische vrouwen in de Ogadenoorlog. Zijn artikel staat in deze *Historica*.

"Een onderzoek opzetten naar de rol van vrouwen in de gemilitariseerde samenleving van Somalië is niet eenvoudig. Ik probeerde als jonge man rond vrouwengeschiedenis te werken en als Belg de Somalische maatschappij te doorgronden. Als product van de goeude westerse middenklasse trachtte ik het leven van vluchtelingen te begrijpen en als Europeaan zonder enige ervaring met oorlog poogde ik de gevolgen van diepe oorlogstrauma's te vatten. Dat ik, en de mensen rondom me, geregeld aan het slagen van mijn onderzoek twijfelden, had dus wel enige grond.

Maar de mensen die ik leerde kennen in Nairobi, waar ik het merendeel van mijn interviews deed, waren de beste gidsen die een verwaalde historicus zich kan wensen. Onder de Ogadeeni, een Somalische clan waarvan de meerderheid in Ethiopië leeft, bestaat er een sterk gevoel dat zij worden genegeerd door het Westen. Velen van hen begrijpen niet waarom hun decennialange strijd tegen een onderdrukkend regime nauwelijks aandacht krijgt van de internationale pers en politiek.

Toen ik op het toneel verscheen in Nairobi waren er dan ook heel wat mensen meer dan bereid om met me te praten. *Officials* van het Ogadeeni Nationaal Bevrijdingsfront (ONLF) wilden hun politieke boodschap en propaganda maar wat graag kwijt aan een westerse universitair. Zij hoopten dat ik misschien zelfs enkele politici in Brussel van hun zaak zou overtuigen. Maar ook vele gewone Ogadeeni en Somali die het conflict hebben beleefd en er nog steeds dagelijks de gevolgen van voelen, deden graag hun verhaal. Dat deden ze niet voor hun plezier of om me te helpen, noch waren hun redenen openlijk politiek. Velen hoopten vooral zelf antwoorden te vinden op hun vragen. "Waarom doen België en de EU niets voor ons?" was een vraag die ik erg vaak hoorde en waar ik nooit een bevredigend antwoord op kon bieden. Anderen waren gewoon nieuwsgierig naar mijn beweegredenen.

Maar los van hun oorspronkelijke motieven, die steeds belangrijke sporen nalieten in de gesprekken, werden veel van mijn respondenten bijzonder spraakzaam eens ze merkten dat ik oprecht geboeid was door hun ervaringen, meningen en cultuur. Zo volgde op elke vraag een steeds intenser en persoonlijker verhaal. Mijn artikel is dan ook evenzeer het werk van de respondenten als van de onderzoeker. Zonder de directheid, warmte en gastvrijheid van de Somalische gemeenschap in Nairobi was ik nooit in mijn opzet geslaagd."

Met een scriptie over dit onderwerp won Remco van Hauwermeiren in 2012 de Johanna Naberprijs. Momenteel werkt hij voor BTC, het Belgisch Ontwikkelingsagentschap, in Tanzania.

De armband van Metternich

In 1810 werd aan de pols van Klemens von Metternich een armband gezien die was vervaardigd uit de gouden lokken van de Franse prinses Caroline Murat. Dit vreemde sieraad vormt een directe toegangspoort tot een historische realiteit van intriges, roddel en overspel aan het napoleontische hof en in de Europese diplomatie. De aard van de toenmalige politieke cultuur bood vrouwen kansen, maar maakte hen ook kwetsbaar. Metternichs armband belichaamt dan ook letterlijk de ambigue positie van aristocrates in de vroege negentiende eeuw.

/ Greet De Bock /

Un bracelet des cheveux de C...M..., si belle alors

Op 30 oktober 1840 schreef Henri Beyle, een man die we beter kennen onder zijn *nom de plume* Frédéric Stendhal, een geagiteerd antwoord op de uitgebreide bespreking van zijn roman *La Chartreuse de Parme* uit 1839 in de *Revue parisienne*. De recensent was Stendhals leerling Honoré de Balzac, die het lijvige boek drie keer had gelezen. Hoewel de Balzac enkele kritische kanttekeningen bij het werk plaatste, blijkt uit zijn recensie vooral dat hij laaiend enthousiast was over de laatste pennevrucht van Stendhal. De Balzac bekleeg zich erover dat het vreselijk jammer was dat

De koningin van Napels, zonder al te veel opvallende vorstelijke regalia en te midden van haar kinderschare, met haar oudste zoon Achille in grenadierstenuie. Met *Caroline et ses enfants* wou schilder François Gérard in de eerste plaats het huiselijke geluk evoceren.

enkel de Europese intellectuele voorhoede in staat zou zijn om Stendhals genialiteit naar waarde te schatten en om *La Chartreuse* ten volle te appreciëren.¹ Wat de recensent als een van de waardevolste aspecten van het boek beschouwde, was het personage van graaf Mosca. Volgens de Balzac was Mosca een briljante knipoog naar Klemens von Metternich. De recensent sloofde zich uit om alle treffende gelijkenissen tussen de Oostenrijkse staatsman, waarvoor hij overigens een diepe bewondering koesterde, en diens literaire pendant in de verf te zetten.² Stendhal voelde zich geflatteerd door de positieve bespreking van zijn leerling, maar een vergelijking tussen Mosca en Metternich was niet waar hij op aangestuurd had. Om dit misverstand uit de wereld te helpen, nam de meester zijn pen weer op.³

In zijn brief aan Balzac vermeldde Stendhal terloops dat de laatste keer dat hij Klemens von Metternich had gezien in 1810 was geweest, aan het Franse keizerlijke hof in Saint-Cloud, een stadje aan de rand van Parijs. Metternich was toen minister van Buitenlandse Zaken van Oostenrijk. In deze hoedanigheid was hij in het kasteel van Saint-Cloud de belangrijkste onderhandelaar voor het keizerrijk. Bijzonder was dat Stendhal beschreef hoe Metternich daar met een speciale armband om zijn pols paradeerde. Die armband was gemaakt uit een gevlochten haarlok, afkomstig van Caroline Murat, een vrouw die Stendhal ooit heel aantrekkelijk had gevonden.⁴

Een diplomatieke bruiloft en affaire

Caroline Murat was de zus van niemand minder dan Napoleon Bonaparte. Door met deze gevlochten armband te koop te lopen, wou Metternich Napoleon intimideren. Op dat moment stond de alliantie tussen Frankrijk en Oostenrijk op losse schroeven. Daarom had de Oostenrijkse regering het plan beraamd om Napoleons interesse te wekken voor een huwelijk met aartshertogin Marie-Louise, de oudste dochter van keizer Frans I. Het was de Oostenrijkers immers ter ore gekomen dat Napoleon erop broedde om de onvruchtbare en

ontrouwe Joséphine de Beauharnais aan de kant te schuiven. De Franse keizer was zelfs al actief op zoek naar een nieuwe vrouw die zijn hof luister moest bijzetten en het een aura van legitimiteit zou verlenen. Ook zag hij in de toekomstige keizerin de moeder van zijn rechtmatige troonopvolger; volgens de legende stelde hij bij zijn tweede bruiloft laconiek een baarmoeder te huwen. De Oostenrijkers waren verontrust door het feit dat Napoleon erover dacht om te trouwen met de Russische groothertogin Anna Paulowna, de zus van tsaar Alexander I. De alliantie van deze grootmachten zou het Oostenrijkse keizerrijk zo goed als zeker verstikken. Metternich getroostte zich veel moeite om de Franse keizer te overtuigen om toch voor Marie Louise te kiezen. Het was uiteindelijk de aarzeling in het Russische kamp die Napoleon in de lente van 1810 ertoe aanzette om in de echt te treden met de oudste dochter van de Oostenrijkse keizer.

Het is vanuit dit perspectief dat we moeten kijken naar Metternich die zich aan het Franse hof in het hol van de leeuw waagde met het haar van Caroline Bonaparte ostentatief rond zijn pols gewikkeld. Vier jaar daarvoor, in 1806, hadden Klemens en Caroline gedurende een aantal maanden een verhouding gehad die in de Parijse beau monde een bron van groot vermaak was geweest. Maar zelfs na het uitdoven van deze aanvankelijk bijzonder passionele liaison bleven de voormalige minnaars nauw contact houden met elkaar, tot grote ergernis van de Franse keizer en de keizerinmoeder. Charlotte, het vijftienjarige nichtje van Napoleon en Caroline, schreef haar ouders in het voorjaar van 1810 dat haar tante vreemd genoeg niet samen met haar echtgenoot naar Napels was teruggekeerd en zich bovendien op ieder moment van de dag ophield in de aanwezigheid van de in haar ogen piepjonge ambassadeur "Meternik". Dat laatste bracht de tongen in beweging.⁵ De armband van Metternich symboliseerde het feit dat deze hooggeplaatste gezant ooit over het lichaam van Napoleons zus had beschikt. Al eeuwenlang had vrouwenhaar immers een seksuele connotatie.⁶ Door het lichaam van Caroline Murat tot object te reduceren, werd de bevlekte eer van de keizerlijke familie onthuld en zo tot een voorwerp van spot gemaakt.

Het verzoek van de minnares: vrouwelijke seksualiteit als bedreiging

Zoals aangehaald was Napoleon zich pijnlijk bewust van de delicate positie van zijn monarchie waarvan de naam nog gevestigd moest

worden. Dit verklaart het grote belang dat Bonaparte aan het imago van zijn hofhouding hechtte. Om op kritiek te anticiperen, zette hij zijn jongste soldaten aan om op zoek te gaan naar een echtgenote en dwong hij zelfs zijn toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, Charles-Maurice de Talleyrand, om met spoed met zijn minnares te trouwen. Bovendien begreep de keizer, ondanks zijn grote reserves tegen de politieke participatie van vrouwen, dat hun aanwezigheid aan het hof als gast-

doen voor een oneindig aantal beklagenswaardige mensen, die hen honderdduizend pond per jaar bezorgen”.⁸ In de tweede helft van de achttiende eeuw werd de aanwezigheid van vrouwen in de publieke sfeer steeds meer aan de kaak gesteld. Dit culmineerde in een golf van politiek-pornografische geschriften en karikaturen waarin koningin Marie-Antoinette meedogenloos werd aangevallen. In de aanloop van de Franse Revolutie werden talloze pamfletten in circulatie gebracht om de konin-

“Le beau Clément” of de jonge Klemens van Metternich. Zwart-witkrijttekening van Anton Graff, Staatliche Kunstsammlungen, Dresden, ca. 1803.

en dorst naar jou”, schreef hij aan Eleonore toen hij omwille van haar zwakke gezondheid enkele maanden van haar gescheiden was.¹⁰ Niettemin had de Oostenrijkse diplomaat toen al een indrukwekkende reeks minnaresses ver-sleten, waarin zijn vrouw geleidelijk steeds meer berustte.¹¹ Later vertrouwde Lorel de hertog van Raguse zelfs toe dat ze het helemaal niet zou kunnen begrijpen dat er ook maar één vrouw aan hem zou kunnen weerstaan.¹² Bovendien maakte Metternichs bijnaam ‘le beau Clément’ hem des te aantrekkelijker voor de dames aan het jonge en minder hiërarchische Franse hof, waar vele aanwezigen tot dezelfde generatie als Metternich behoorden.¹³ De populaire prins zelf had alvast een zuiver geweten, want aan zijn minnares en goede vriendin Dorothea Lieven schreef hij later dat hij nooit ontrouw was geweest, want “[d]e vrouw waar ik van hou is voor mij de enige in de wereld.”¹⁴ Het bovenstaande toont het verschil aan tussen de seksuele moraal die aristocratische mannen en vrouwen verwacht werden te hanteren. Adellijke vrouwen moesten enerzijds kuisheid belichamen en anderzijds een fysieke aantrekkingskracht uitoefenen. Zeker aanstaande bruiden en jonge vrouwen die het huis van hun echtgenoot nog niet van een mannelijke erfopvolger hadden voorzien, werden met deze moeilijke evenwichts-oefening geconfronteerd. Wie als een aantrekkelijke vrouw beschouwd werd, had een groot voordeel op de huwelijksmarkt, maar boven alles moest de legitimiteit van de eerstgeboren zoon buiten kijf staan.

Caroline als een machtige spin in het web

Niettemin liet de publieke sfeer van het Parijs tijdens de vroege negentiende eeuw nog steeds behoorlijk wat speelruimte voor adellijke vrouwen, tenminste wanneer ze in de gunst van Napoleon stonden. De keizer verbande immers enkele van zijn hevigste opposanten, waarvan salonnière en schrijfster Madame de Staël allicht de bekendste was, maar vaak was de dreiging van deze straf voldoende om zijn tegenstanders tijdelijk de mond te snoeren. Enkel in de beslotenheid van de salons in het aristocratische kwartier Saint-Germain konden de laatste roddels over *le petit caporal*, zijn gunstelingen en familieleden worden uitgewisseld. Prins Metternich was zich ten zeerste bewust van de waarde van zijn vertrouwensrelatie met de zus van de keizer. Deze positie bood hem aan de ene kant een middel om weerstand te bieden tegen Napoleon Bonaparte. Aan de andere kant gaf het hem de mogelijkheid om informatie uit te wisselen met een verstandige, charmante en geestige vrouw.

Tegelijkertijd kan Caroline Bonaparte in geen geval worden gezien als een machteloos slachtoffer van seksuele en sociale objectificatie. De ambitieuze prinses maakte gebruik van deze intieme alliantie om haar eigen doelen en die van haar echtgenoot, generaal Joachim Murat, te bereiken. Ze gaf Metternich verschillende keren de informatie die hij nodig

vrouwen van salons en soirees onvermijdelijk was als hij de oude elites aan zijn kant wou houden.⁷ Niettemin waren vrouwen in het bijzonder gemakkelijke slachtoffers van bijtende opmerkingen over hun zogenaamd gebrek aan fatsoen. In de hoogdagen van de verlichting hadden radicale filosofen libertijnse vrouwen reeds afgeschilderd als manipulatieve aristocrates die hun seksualiteit als instrument misbruikten om hun eigen immorele doelen te bereiken.

Deze voorstelling vloeiende grotendeels voort uit de politieke filosofie van Charles de Montesquieu die in zijn *Perzische brieven* waarschuwde tegen de persoonlijke macht van de koning binnen een monarchaal stelsel. Geruchten over koninklijke favorietes waren in zijn ogen allesbehalve onschuldig, omdat ze symptomatisch waren voor de willekeurigheid en de corruptie die heersten in het hart van het politieke systeem. Zou een vrouw het in haar hoofd halen, aldus Montesquieu, “om de minnares van een minister te zijn om met hem te slapen? – wat een idee! Het is om hem iedere ochtend vijf of zes verzoeken te doen: en de goedheid van hun karakter blijkt uit de gretigheid die ze aan de dag leggen om goed te

gin te beschuldigen van allerlei vormen van ontucht, inclusief incest, overspel en lesbische verhoudingen. Hetzelfde lot, zij het op een beperktere schaal, moesten de Romanov-keizerinnen in die periode ondergaan.⁹

Een dubbele moraal

Toen Metternich dus opzettelijk aan het Franse hof flaneerde met de bewuste armband aan zijn pols, herinnerde hij alle hovelingen fysiek aan de verdorvenheid van Hare Keizerlijke Hoogheid prinses Caroline. Tegelijkertijd liet de Oostenrijker, pronkend met zijn eigen ontrouw, ook zijn persoonlijke levenswandel ten prooi vallen aan de priemende ogen van het publiek. Metternich was immers sinds 1795 gehuwd met gravin Eleonore von Kaunitz-Rietberg, een vrouw met een indrukwekkende pedigree. Blijkbaar was het niet de eer van zijn eigen familie die op het spel stond. Het was algemeen geweten dat Klemens’ flirt met Caroline niet zijn eerste scheve schaats was geweest. Zijn tedere privécorrespondentie met zijn vrouw, die hij liefkozend zijn “liebe Lorel” noemde, wekt sterk de indruk dat hij gelukkig getrouwd was. “Ik heb letterlijk honger

had, maar in de realiteit hield ze de touwtjes stevig in handen. Caroline bespeelde ook haar oudere broer Napoleon om de titel van groot-hertogin van Berg en Kleef te verkrijgen. Dankzij haar lobby slaagden zij en Joachim erin om in 1808 de Napolitaanse kroon in handen te krijgen. Toen Napoleons kansen op het slagveld keerden en de spanningen met Frankrijk hand over hand toenamen, kon Caroline Murat haar innige connecties met Metternich aanwenden om een geheime *renversement des alliances* tot stand te brengen. Haar strategische manoeuvres tonen haar grondige doorzicht in het politieke proces aan. Het is duidelijk dat ze zich sterk bewust was van de waarde van haar netwerk dat enkele van de machtigste figuren van Europa bevatte. Het gaat zelfs op om te stellen dat de positie die de prinses voor zichzelf verzekerd had, haar eveneens tot een machtige politica maakte. Bovendien wist de koningin van Napels naast Metternich nog vele andere mannen te charmeren; op het vlak van hofmakerij had ze weinig te leren van Klemens.

Een ongelijke erfenis

Een aantal contemporaine tegenstanders van het napoleontische regime of van de prinses in het bijzonder bezorgden Caroline niet alleen via hun roddels, maar ook met hun geschriften het imago van een geslepen intrigante. Later, in 1852, werd dat beeld opnieuw ingezet door de verbannen republikein Hipolyte Magen die met zijn boek met de veelzeggende titel *Les deux cours et les nuits de St.-Cloud. Mœurs, débauches et crimes de la famille Bonaparte* het regime van Napoleon III aanviel. In het werk beschrijft Magen Caroline als volgt: "Als je je kan voorstellen dat er iets bestaat

aan de onderkant van zedeloosheid, als je kan dromen van de verachtelijkste orgie en de smerigste ontucht, dan krijg je een beeld van deze vrouw".¹⁵

Ammunitie vond de banneling bij Carolines eeuwige rivale Laure Junot, die vanaf 1808 de titel van hertogin van Abrantès mocht dragen. In haar dagboek dat Laure aan Balzac bezorgde, beschrijft zij hoe de prinses een affaire begon met haar man, Jean-Andoche Junot. Volgens de bedrogen echtgenote was Caroline Murat enkel geïnteresseerd in generaal Junots machtige positie als gouverneur van Parijs. Het zou gonzen van de geruchten dat Caroline aasde op een koninklijke toekomst voor haar oudste zoon Achille. Tijdens de afwezigheid van Napoleon liep generaal Junot in de opera en op andere openbare plaatsen te pronken met zijn verovering. Bij zijn terugkeer gaf de goed geïnformeerde keizer de generaal een reprimande omdat hij zijn zuster in haar eer zou hebben aangerand. Intussen had Laure Junot troost gevonden in de armen van prins Metternich, wat een doorn in het oog was van zijn andere minnares, Caroline Murat. Nadat generaal Junot met deze prinses had gebroken, informeerde Caroline hem op een gemaskerd bal op haar beurt over het overspel van zijn vrouw met de Oostenrijkse diplomaat. Ze had een dienstmeid aan het praten gekregen door haar enkele muntstukken toe te gooien en kon de generaal zo de bewaarplaats van Metternichs liefdesbrieven aan Laure verklappen. De ontdekking van deze brieven deed Junot in razende woede ontsteken en zierend viel hij de hertogin aan met een schaar.¹⁶ De gewelddadige uitkomst van deze affaire veroorzaakte schandaal in de wijk Saint-Germain. Napoleon beseftte dat hij snel schoon schip moest maken en besliste om Junot en zijn vrouw

naar Spanje te sturen. De ultieme wraak was niettemin voor de hertogin van Abrantès, die in haar memoires niet bepaald een flatterend beeld van Caroline Bonaparte ophing.¹⁷

Het zou verleidelijk kunnen zijn om een moreel oordeel te vellen over Carolines daden, maar wie haar een intrigante zou noemen, zou het discours van haar tegenstanders overnemen. Via zijn provocatie insinueerde bovendien zelfs de notoire roué Metternich, de bondgenoot van de Franse prinses, dat zij zich behoorlijk losbandig gedroeg. Het is echter niet relevant en nog minder wenselijk om over haar te spreken in dergelijke afkeurende termen. Essentieel in dit verhaal is dat in het napoleontische tijdvak en zelfs na die periode politiek en politieke cultuur een persoonlijke en zelfs een lichamelijke component hadden. Toen Metternich in 1808 terugkeerde van de onderhandelingen in Parijs werd hij terechtgevoerd door zijn collega-diplomaten, omdat hij, Carolines armband niet te na gesproken, met lege handen was thuisgekomen.¹⁸ Men zou enigszins provocatief kunnen stellen dat deze gezanten een gebrek aan voeling hadden met de toenmalige politieke cultuur.

Aan de figuur van Metternich lijken zijn vele seksuele escapades in de klassieke geschiedschrijving veel minder te blijven kleven. Meer dan als een ijdele cavalier staat hij bekend als de reactionaire onderdrukker van liberale en nationale bewegingen die zijn naam schonk aan de restauratieperiode. Geschiedenisboeken beschrijven hem als de 'koetsier van Europa', de architect van het Concert van Europa, de machtsbalans die de 'lange vrede', van de Slag bij Waterloo tot aan de Eerste Wereldoorlog, had gegarandeerd. In de meeste van zijn biografieën worden de vrouwen in zijn leven enkel als relevant gezien in zoverre >>

Aan het tweede huwelijk van Napoleon gingen lange onderhandelingen vooraf. Detail uit *Mariage religieux de Napoléon Ier et de Marie-Louise dans le Salon carré du Louvre, le 2 avril 1810*, Georges Rouget, Musée national du Château de Versailles, 1810.

Antoine-Jean Gros' ruitersportret van Joachim Murat, koning van Napels en voormalig officier van Napoleon, straalt een en al mannelijkheid uit. Met deze overdaad aan decorum compenseerde "le beau sabreur" zijn positie in de schaduw van zijn ambitieuze echtgenote. Musée du Louvre, Parijs, 1812.

hun familiebanden zijn positie bevorderden.¹⁹ Zijn talloze minnaressen worden in het beste geval naar de voetnoten verwezen. Er is niettemin een aantal uitzonderingen dat wel degelijk aandacht heeft voor die andere, fysieke kant van de staatsman.²⁰ Behalve de recente studie van Charles Zorgbibe dateren de meeste van deze werken echter van meer dan vijftig jaar geleden. Een voorbeeld is Barbara Cartlands *Metternich, the passionate diplomat. The thrilling biography of an irresistible Prince who could not live without love*, een titel die geen twijfel laat bestaan over de populariserende en op sensatie gerichte toon van het boek. Dit geldt meestal ook voor de andere werken die de drempel van Metternichs slaapkamer betreden, waarvoor overigens vaak geen enkele onuitgegeven bron werd onderzocht. Doordat in meer doorwrochte biografieën de private aspecten van de staatsman steevast onder de mat werden geschoven, heeft de historiografie echter een personage gecreëerd dat de ultraconservatieve moraal die hij preekte leek te incarneren. In ons collectieve geheugen wordt Metternich geïdentificeerd met zijn berekende beleid dat erop gericht was om democratische sentimenten in de kiem te smoren.

Besluit

Metternichs armband belichaamt de ambiguïteit van een vrouwenlichaam. De gevlochten haarstreng van Caroline Murat rond de pols van de Oostenrijkse prins toont tegelijk aan hoe het geseksualiseerde en gegenderde lichaam enerzijds gezien kan worden als een bron van agency en anderzijds als een belichaamd symbool van onzedelijkheid. Aan de ene kant werd Carolines lichaam gereduceerd tot een object dat refereerde aan haar geschonden eer. Haar lichaam was een instrument in

de handen van Metternich. Ook later nog, los van zijn chantagepoging in Saint-Cloud, kon de prins zich steeds bedienen van zijn intieme connectie met de prinses om zijn demarches een grotere kans van slagen te geven. Maar aan de andere kant, en in tegenstelling tot wat vaak aangenomen werd en wordt, waren elitevrouwen als Caroline Murat in de eerste helft van de negentiende eeuw actieve participanten in het politieke bedrijf. Deze vrouwen steunden eveneens op hun contacten, of deze een seksuele dimensie hadden of niet, om hun eigen doelen na te streven. Die invloedrijke positie te midden van machtige netwerken werd door tijdgenoten erkend. ///

Greet De Bock (1986) is als aspirant van het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent. Ze is lid van de Onderzoekseenheid Sociale Geschiedenis na 1750 en van de Onderzoekschool Politieke Geschiedenis. In haar doctoraatsonderzoek staat de interactie tussen gender, politiek en mediacultuur in het Londen en Wenen van de eerste helft van de negentiende eeuw centraal.

Contact: Greet.DeBock@UGent.be

Noten:

- ¹ H. de Balzac, 'Études sur M. Beyle', in *Revue parisienne*, 1 (1840), 3, pp. 273-342; p. 279.
- ² H. de Balzac, 'Études ...', p. 284 e.v.
- ³ H. Beyle, 'Lettre d'Henri Beyle à monsieur de Balzac', Civita-Vecchia, 30 October 1840, geciteerd in H. Beyle, *La Chartreuse de Parme, par Stendhal (Henri Beyle), précédée d'une notice sur la vie et les ouvrages de Beyle, par M. Colomb; suivi d'une étude littéraire sur Beyle, par M. de Balzac, et d'une lettre inédite de l'auteur en réponse à ce travail*. Parijs, pp. 521-525.
- ⁴ « Je n'ai point copié M. de Metternich, que je n'ai pas vu depuis 1810, à Saint-Cloud, quand il portait un bracelet des cheveux de C...M..., si belle alors. », in H. Beyle, 'Lettre ...', p. 524.
- ⁵ Charlotte aan haar ouders, voorjaar 1810, geciteerd in P. Fleuriot de Langle, *Alexandrine Lucien-Bonaparte, princesse de Canino (1778-1855)*. Parijs, 1939, p. 108.
- ⁶ G. Ofek, *Representations of Hair in Victorian Literature and Culture*. Farnham en Burlington, 2009, pp. 1-31.
- ⁷ S.D. Kale, 'Women, Salons, and the State in the Aftermath of the French Revolution', in *Journal of Women's History*, 13 (2002), 4, pp. 54-80.
- ⁸ « Crois-tu, Ibben, qu'une femme s'avise d'être la maîtresse d'un ministre pour coucher avec lui? Quelle idée! c'est pour lui présenter cinq ou six placets tous les matins; et la bonté de leur naturel paraît dans l'empressement qu'elles ont de faire du bien à une infinité de gens malheureux, qui leur procurent cent mille livres de rente. », in: C.-L. de Secondat de Montesquieu, *Lettres Persanes*. Londen, 1735 [1721], III, brief CVII, p. 28. Zie ook A. Clark, *Desire. A History of European Sexuality*. New York, 2008, p. 119.
- ⁹ Zie bijvoorbeeld L. Hunt, 'The Many Bodies of Marie Antoinette: Political Pornography and the Problem of the Feminine in the French Revolution', in L. Hunt (red.), *Eroticism and the Body Politic*. Baltimore, 1991, pp. 108-130; S. Maza, *Private Lives and Public Affairs: The Causes Célèbres of Pre-revolutionary France*. Berkeley, 1993, p. 172; L.Z. Sigel, *Governing Pleasures. Pornography and Social Change in England, 1815-1914*. New Brunswick, 2002, pp. 17-18; E.A. Zitzer, 'A Full-Frontal History of the Romanov Dynasty: Pictorial 'Political Pornography' in Pre-Reform Russia', in *Russian Review*, 70 (2011), 4, pp. 557-583; pp. 574-581.
- ¹⁰ Metternich aan Eleonore, 25 juni 1806, in Staatsarchief Praag, Archief van de familie Metternich, *Acta Clementina* 12.4.
- ¹¹ Voor een impressie, zie E.C. Corti, *Metternich und die Frauen*. Zürich, 1948-49.
- ¹² A. F. L. Viesse de Marmont, *Mémoires du duc de Raguse de 1792 à 1832*. Parijs, 1857, 6, p. 375.
- ¹³ E.C. Corti, *Metternich...*, I, p. 104.
- ¹⁴ Metternich aan Dorothea Lieven, Koblenz, 1 december 1818, geciteerd in J.A. Hanoteau, *Lettres du prince de Metternich à la comtesse de Lieven, 1818-1819*. Parijs, 1909, p. 45 [mijn vertaling].
- ¹⁵ H. Magen [L. Stelli], *Les deux cours et les nuits de St.-Cloud. Moeurs, deYbauches et crimes de la famille Bonaparte*. Brussel en Parijs, 1852, p. 58 [mijn vertaling].
- ¹⁶ J. Turquan, *La Générale Junot, Duchesse d'Abrantès, 1784-1838*. Parijs, 1901, pp. 255-262; R. Chantemesse, *Le roman inconnu de la Duchesse d'Abrantès*. Parijs, 1927, pp. 35-49; J. Bertaut, 'Une double intrigue amoureuse: Caroline Murat et la Duchesse d'Abrantès', in *Oeuvres libres*, 33 (1949), pp. 83-114.
- ¹⁷ Zie bijvoorbeeld L. Junot d'Abrantès, *Mémoires de Madame la Duchesse d'Abrantès: Souvenirs historiques sur Napoléon, la Révolution, le Directoire, le Consulat, l'Empire et la Restauration*. Parijs, 1833, 9, p. 105 en 195.
- ¹⁸ P.R. Sweet, *Wilhelm von Humboldt: A Biography*. Columbus (OH), 1980, 2, p. 113
- ¹⁹ Zo doet bijvoorbeeld Manfred Botzenhart in zijn werk over Metternichs gezantschap in Frankrijk diens connecties met Laure Junot en Caroline Murat af als geheel onbeduidend. Zie M. Botzenhart, *Metternichs Pariser Botschafterzeit*. Münster, 1967, p. 78 en pp. 81-83.
- ²⁰ H.R. von Srbik, *Metternich. Der Staatsmann und der Mensch*. München, 1925-52; F. de Reichenberg, *Prince Metternich in Love and War*. Londen, 1938; R. Auernheimer, *Prince Metternich: Statesman and Lover*. New York, 1940; E.C. Corti, *Metternich ...*; B. Cartland, *Metternich, the passionate diplomat. The thrilling biography of an irresistible Prince who could not live without love*. Londen, 1964; C. Zorgbibe, *Metternich: le séducteur diplomate*. Parijs, 2009.

Transfer van Dolle Mina's 'ludieke acties' van en naar de VS (1968-1970)

“Crazy Mina” guerrillas hit Holland’

Zaterdagavond 24 januari 1970, kwart over negen 's avonds. Het tv-programma *Brandpunt* zond een item uit over actiegroep Dolle Mina. Jonge meiden die opriepen tot een kookstaking, die mannen nafloten op straat en een korset verbrandden. Vier miljoen mensen zaten die avond aan de buis gekluisterd en Dolle Mina werd al gauw een begrip in de Nederlandse taal. Het nieuws over “Crazy Mina” bereikte zelfs de Verenigde Staten. In New York werd de nafluitactie nog even dunnetjes overgedaan. Een hele prestatie gezien het feit dat Dolle Mina op dat moment slechts uit een handjevol mensen bestond. De pers snelde toe, hoewel het beeldvlak nauwelijks gevuld kon worden.

Bron: J. Durfett, Voice of the Woman's Liberation Movement, October 1968.

De feministische actiegroepen protesteerden tegen deze 'cattle auction' ('veemarkt'). De man links kijkt misprijzend toe.

/ Lonneke Geerlings /

Dolle Mina groeide razendsnel – sneller dan hun tegenhangers aan de andere kant van de oceaan. ‘Even the Men Join in Dutch Rights Fight’ kopte een Amerikaanse krant verbaasd over de Amsterdamse club. De mannen haakten echter niet aan, maar waren de initiatiefnemers. Vergeleken met Amerikaanse feministische groepen drukten de mannen stevig hun stempel op de actiegroep Dolle Mina.

De verschillen tussen de Amerikaanse actiegroepen en Dolle Mina worden duidelijk wanneer gelijksoortige ‘ludieke acties’ worden vergeleken. Opvallend is dat een aantal acties in de kern hetzelfde was. Dat was geen toeval. De New Yorkse nafluitactie was afgekeken van Dolle Mina. Anderzijds waren veel van de Dolle Mina-acties afgekeken van Amerikaanse actiegroepen. Doordat deze in een andere (nationale) context werden uitgevoerd, verschillen ze in uitvoering en betekenis.

Deze ludieke acties ontstonden in een internationale context. Ik heb daarom gekozen voor de methode van transfargeschiedenis. Het belang van deze onderzoeksmethode legt Henk te Velde uit in zijn artikel ‘Political Transfer: An Introduction’.¹ Hoewel bewegingen en politieke partijen zich ontwikkelden binnen nationale contexten, zijn internationale voorbeelden van hun gelijken in het buitenland altijd bijzonder belangrijk geweest voor interne ontwikkelingen. Dit gold ook voor de oprichting van Dolle Mina en haar acties. Activisten deden graag inspiratie op in het buitenland – via de krant, films, of via persoonlijke contacten. Zo vond er een overdracht (‘transfer’) plaats van ideeën.

Transfargeschiedenis is niet één rechtlijnig verhaal. Vaak kunnen diverse invloeden leiden tot een nieuwe gebeurtenis. Ik heb mij gericht op enkele markante voorbeelden: de nafluitactie, het protest tegen missverkiezingen en het protest tegen damesbladen. In dit beknopte artikel richt ik mij kort op de transfer van een

actie. Een vergelijking tussen de acties legt vervolgens verschillen en overeenkomsten bloot. Wat zegt dat over nationale en culturele verschillen?

Het ontstaan van actiegroep ‘De Dolle Mina’

De voorbereidingen voor de eerste Dolle Mina-acties waren uiteraard al eerder begonnen. In het najaar van 1969 besloten zes studenten zich te richten op vrouwenemancipatie. Deze groep bestond uit drie stelletjes, die elkaar kenden van de Socialistische Jeugd (SJ) Amsterdam (afdeling centrum), waar zij allen in meerdere of mindere mate actief waren. Deze groep was duidelijk ‘SJ-moe’.² Het buurtwerk, de studentenbeweging: dat vonden ze “ontzettend vervelend”.³ Er werd toen bewust gekozen voor “iets leukers”.

De ‘partijideologen’ leken het meeste zeggenschap te hebben tijdens de oprichtingsfase van Dolle Mina. Dat wil zeggen: de mannen. Dolle Mina van het eerste uur Dunya Verwey

zei achteraf: "In de groep was ik de satelliet van m'n vriendje [Michel Korzec], waar hij ging was ik ook, wat hij vond, dacht ik ook, hij zei het alleen zoveel beter."⁴ Korzec bestempelde zichzelf later niet voor niets als 'leider' van Dolle Mina.

Op initiatief van de mannen binnen de groep werd er gekozen voor 'prikacties'. Dolle Mina haalde heel bewust inspiratie uit de ludieke acties van Provo. Medeoprichter Michel Korzec: "We kenden de term 'media-events' niet eens: we deden gewoon wat provo's drie jaar eerder hadden gedaan."⁵ De vrouwen binnen de groep moesten wel worden overgehaald, met argumenten als "Is passiviteit niet juist het vrouwelijke probleem?"⁶ In sneltempo werd er een actiedag op touw gezet, compleet met een generale repetitie.

Dolle Mina is vaak bekritiseerd, omdat zij open deuren intrapte. Toch was de uitzending voor veel vrouwen een openbaring. Oud-Dolle Mina Germaine Groenier (1943-2007) ervoer het "als een bevrijding, als een geschenk uit de hemel".⁷ De *Brandpunt*-uitzending sloeg dan ook in als een 'bom'. Tot op de dag van vandaag spreken deze ludieke acties tot de verbeelding bij het grote publiek.

De nafluitactie

Een van de meest spraakmakende acties van die *Brandpunt*-uitzending was het nafluiten van mannen op straat. Voor de verandering kregen mannen nu eens "Hee, lekker stuk, wat doe je vanavond!" naar hun hoofd geslingerd. De actie werd onder veel gegiechel en gelach van de dames uitgeoefend.

Op dinsdag 9 juni 1970, ruim vier maanden na de nafluitactie van Dolle Mina, werd *The First National Ogle-In* ('gluur-in') gehouden in New York. De actie werd georganiseerd door een actiegroep genaamd BITCH, die mannen nafloten om hun "tight buns" en "their arm muscles". "Oh, wow, very groovy. Look at that ass!"⁸ "Is that beautiful blond hair really yours, baby?"⁹ De groep had veel lol tijdens het nafluiten. Ook vrouwelijke passanten genoten zichtbaar bij het zien van de actie.

De twee nafluitacties zijn vrijwel identiek, en vonden slechts enkele maanden na elkaar plaats. Een aantal Amerikaanse feministen herinnert zich als aanleiding voor de *Ogle-In* nieuwsberichten over een vrouw die werd lastiggevallen op Wall Street. In september 1968 haalde deze vrouw het nieuws, omdat er duizenden mannen klaarstonden om een glimp van haar (en haar uitzonderlijk grote boezem) op te vangen. Organisator Karla Jay zag dit op tv en realiseerde zich dat iedere vrouw wel lastig werd gevallen op straat. Ze besloot de rollen eens om te draaien, in de vorm van een ludieke actie.

Dit klinkt aannemelijk, ware het niet dat de berichtgeving over deze vrouw anderhalf jaar vóór de Amerikaanse nafluitactie plaatsvond. Het item had onvermijdelijk actualiteitswaarde verloren. Het is daarom onwaarschijnlijk dat

dit een *onmiddellijke* aanleiding is geweest voor de *Ogle-In*.

Het lijkt logisch dat de actie van Dolle Mina als inspiratie heeft gediend. Maar de initiatiefnemers van de *Ogle-In* kunnen zich de Amsterdamse actie niet herinneren. Verschillende Amerikaanse kranten en tijdschriften berichtten echter over de actie van Dolle Mina. In een Engels persbericht van maart 1970 werd de nafluitactie flink aangedikt:

Bron: Dolle Mina: Een rebelse meid is een parel in de klassenstrijd (Amsterdam, 1970) z.p.

Pim de la Parra kan maar moeilijk zijn lach inhouden als hij wordt ontvoerd en betast. Misskandidate (en winnares) Sarabande van Blaaderen valt rechts net buiten beeld.

*"The Dutch know how to protest effectively. (...) It got off to a flying start in Amsterdam, the city where almost anything goes. The first protest was against the 'wolves' who roam the streets whistling and shouting at anything wearing a skirt above the knee. A group of Dolle Minas went on the warpath, wolf-whistled back, and in the evenings set out in cars and abducted men they caught on the prowl. They dumped them about 20 miles out of town."*¹⁰

Het stuk werd gretig overgenomen in verschillende (lokale) Amerikaanse kranten, met koppen als: "Holland's Dolle Mina Protests Get Results" en "Even the Men Join in Dutch Rights Fight".¹¹ Diverse Amerikaanse feministen werkten als journalist, waardoor het waarschijnlijk is geweest dat zij (onbewust) hadden gehoord van de actie. De kans dat organisator Susan Brownmiller, die zelf werkte als freelancejournaliste, vóór de *Ogle-In* van Dolle Mina had gehoord via internationale kranten en persberichten, is erg groot.

De overeenkomsten tussen de twee acties zijn dan ook treffend. Aan beide kanten van de oceaan was de boodschap van de actie dat deze onschuldige vorm van 'seksuele intimidatie' (een term die toen nog niet eens be-

stond) onacceptabel was. Vrouwen waren het zat.

Maar de Amsterdamse actie was ook luchtig van aard. De Mina's aarzelden niet om zelf ook ronduit seksistisch uit de hoek te komen. In *Brandpunt* zei deelnemster Rita Hendriks: "We moeten echt een lekker stuk uitzoeken. Echt een goede, een die er werkelijk ook goed uitziet, en niet zo'n onbehouden slappe."¹² Behalve een protest was het dus ook een ui-

ting van sterke vrouwen die de vruchten van de seksuele revolutie plukten. De activisten oefenden zich in het 'mannelijk versieren', met het idee dat nafluiten iets onschuldigs was waar beide partijen van genoten. Niet voor niets schreef 'Dolle Manus' Miklos Rácz achteraf over de nafluitactie: "Te gek, dat dit een manier moet zijn om contact te leggen of om waardering te uiten (...)."¹³

In New York vonden ze nafluiten helemaal niet 'te gek'. Deelnemster Susan Brownmiller schreef dat het niet ongewoon was dat keurige zakenmannen in pak "suck my dick" mompelden tegen vrouwen op straat. De actie werkte daarom bevrijdend: "It was incredibly liberating to reverse the wolf whistles, animal noises, and body-parts appraisals that customarily flowed in our direction."¹⁴

De actie van Dolle Mina was door vrouwen én mannen opgezet, hoewel alleen de vrouwen in beeld werden gebracht. De *Ogle-In* was georganiseerd door een groep die enkel uit vrouwen bestond. Het was dóór en vóór vrouwen – en daarmee ook tégen mannen. Voor Brownmiller was de *Ogle-In* een belangrijke stap in haar zoektocht naar een theorie achter seksuele intimidatie, dat uiteindelijk leidde tot haar bestseller *Against Our Will. Men, Women and Rape* (1975). Vanuit dit oog-

punt is het begrijpelijk dat de actie in de VS hierom misschien ook wel minder ‘lollig’ was.

Ten slotte was het bereik van beide acties zeer verschillend. Opvallend is dat veel kranten (zoals *The New York Times*) wél schreven over de Nederlandse nafluitactie, maar niet bekend waren met de *Ogle-In*. Het bereik van de Amerikaanse *Ogle-In* bleef beperkt, zeker in vergelijking met de nafluitactie van Dolle Mina. De pers legde nooit een verband tussen de Amerikaanse en Nederlandse actie.

Dat het nieuws over Dolle Mina’s die mannen nafloten zo ver reikte, was waarschijnlijk te danken aan het liberale beeld dat al bestond van Nederland. Amsterdam was een ‘Magies Centrum’, dat internationaal een grote aantrekkingskracht uitoefende. De goedebeekte en zelfverzekerde Mina’s pasten goed in het plaatje van “the city where almost anything goes”. Een Californische columnist schreef verbaasd: “The little Dolles whistle at men on the streets, invade offices to encourage secretaries and switchboard operators to throw off their chains, and pass out literature demanding equal pay and free abortions. Wow.”¹⁵ Tegelijkertijd werden Amerikaanse feministen door diezelfde journalisten afgedaan als ‘antivrouwen’. Strijdende meiden in het vrije Amsterdam konden opvallend genoeg meer sympathie opwekken met eenzelfde actie dan hun Amerikaanse collega’s. Het succes en de uitwerking van de nafluitactie waren dus helaas minder makkelijk te importeren.

Missverkiezingen

Vijf dagen na de *Brandpunt*-uitzending sloeg Dolle Mina weer toe, tijdens de verkiezing van de Miss Cinemanifestatie in De Dietsche in Utrecht. De Dolle Mina’s noemden de missverkiezing “onwaardig en uit den boze”.¹⁶ Met koeienkoppen van papier-maché benadrukten zij voor de ingang van het filmfestival dat dit een ordinaire “veekeuring” was. Ze kwamen helaas niet binnen. Ze werden de deur geweigerd door een paar “potige portiers” die de herriechoppers buiten moesten houden.

De actiegroep had de week ervoor nog de voorpagina’s bereikt, en om hun ideeën over schoonheidsverkiezingen ‘wereldkundig’ te maken moest er weer een ludieke actie komen. Toen de bekende filmmaker Pim de la Parra toevallig voorbij liep werd er geïmproviseerd: “Mogen we u ontvoeren meneer?”¹⁷ De la Parra zag er de lol wel van in en liet zich voor het oog van de camera met een grote grijns meeslepen.

Ze gingen naar het nabijgelegen jongeren-centrum De Raadskelder om hun standpunten toe te lichten. Een groeiende schare sympathisanten sloot zich aan bij de Mina’s. Zelfs enkele misskandidaten én juryleden kregen ze mee. Na een stevige discussie werd de avond om elf uur afgerond. De Mina’s vonden dat ze hun punt hadden gemaakt. De misskandidaten en juryleden keerden echter weer terug naar De Dietsche. Rond middernacht, twee uur later dan gepland, werd er uiteindelijk alsnog

een winnares gekozen. Ironisch genoeg won candidate Sarabande van Blaaderen mede door de actie van Dolle Mina. Door openlijk met de groep te sympathiseren liet ze volgens de jury zien dat ze ‘persoonlijkheid’ had. Van Blaaderen commentarieerde: “ik had niet verwacht, dat ik zou winnen. Ik ben geen lekker stuk. Mijn maten lijken nergens op. Maar ik heb wel persoonlijkheid (...). Maar ik kon toch niet vermoeden, dat dat mee zou tellen?”¹⁸ Dolle Mina liet weten na afloop “bijzonder tevreden” te zijn over het geheel.¹⁹

Bijna anderhalf jaar daarvoor, op 7 september 1968, was er door ongeveer 100 tot 150 vrouwen voor de Boardwalk Hall in Atlantic City (New Jersey) geprotesteerd tegen de jaarlijkse Miss America-verkiezing. Meerdere feministische actiegroepen uit het hele land trokken naar Atlantic City. Deze actievoerders lukte het wél om binnen te dringen. Tijdens de afscheidsspeech van de vorige Miss America werd een banner uitgerold waar “Women’s Liberation” op was gekalkt. De activisten riepen kreten als “No More Miss America!” De camera’s weken niet van het podium. Zelfs de geur van twee stinkbommen kon niet voorkomen dat de verkiezing gewoon doorging. Buiten hielden vrouwen borden vast met opschriften als “Everyone is Beautiful”, “I am a Woman, Not a Toy, Pet or Mascot”, “Who Dares to Judge Beauty”, en “Welcome to the Miss America Cattle Auction”.²⁰ Om aan te tonen dat men dit een “veemarkt” vond, werd er een schaaap tot Miss America gekroond.

Het was geen toeval dat zowel in New Jer-

sey als in Nederland missverkiezingen als ‘veemarkt’ werden bestempeld. Daags na Atlantic City werd de Amerikaanse actie besproken op de Nederlandse tv. Verschillende Dolle Mina’s hebben aangegeven het protest op tv gezien te hebben. Een tv-recensent concludeerde dat de activisten “zinnige dingen” zeiden.²¹ De aantijgingen klonken veel Nederlanders blijkbaar niet onredelijk in de oren. Een documentaire over de actie genaamd *Up Against the Wall, Miss America* (1969) bereikte eind 1969 de oprichters van Dolle Mina.²² Dit filmverslag werd als leidraad gebruikt in de Cinemanifestatie-actie. Veel ideeën werden overgenomen. Een “cattle auction” werd een “veekeuring”; een levend schaaap werd vervangen door koeienkoppen van papier-maché.

De leuzen werden echter geïmplementeerd in een andere nationale context, wat voor een geheel andere uitwerking zorgde. Miss America leefde erg onder jonge Amerikaanse vrouwen. Een Amerikaanse journaliste schreef: “The title [of Miss America] was one of the highest honors a woman in the United States could achieve outside marriage and motherhood without being accused of being a ball-breaker.”²³ De actie raakte daarom een gevoelige snaar bij het Amerikaanse publiek – ook bij Amerikaanse vrouwen. De actievoerders richtten zich op het onhaalbare schoonheidsideaal en de objectivering van vrouwen. Maar tegelijkertijd vielen zij ook de gehele Amerikaanse identiteit aan, wat bij veel Amerikanen in het verkeerde keelgat schoot. De demonstranten werden daarom door de pers wegge- >>

zet als een 'stelletje gekken'.

In Nederland had de missverkiezingsactie een volledig andere uitwerking. Waar feministen in de VS kregen als "Go back to Russia" en "Mothers of Mao" naar hun hoofd kregen geslingerd, vond de organisator van de Cinema-manifestatie het "wel leuk dat er wat leven in de brouwerij was gekomen". Een oud-jurylid verontschuldigde zich, dat "wij juryleden deze missen alleen als vlees zagen".²⁴ De aantijgingen van Dolle Mina werden blijkbaar niet als schokkend ervaren.

Opvallend genoeg leidde de actie er in beide gevallen niet toe dat de missverkiezing werd afgeblazen. In Utrecht werd er aanzienlijk meer succes geboekt dan in Atlantic City. In Utrecht was een aantal kandidaten het zelfs met Dolle Mina eens. De *goodwill* ten opzichte van de Amsterdammers keerde zich zelfs tegen de Dolle Mina's, toen een van hun sympathisanten de missverkiezing won. In de VS was een dergelijke deelnemster wellicht gediskwalificeerd. Dolle Mina trapt wat dat betreft dus wel een beetje een open deur in – iets dat in de VS zeker niet het geval was.

Damesbladen

Op vrijdagochtend 20 februari 1970 bezette Dolle Mina Amsterdam de redactie van damesblad *Margriet*. Op een stencil dat werd uitgedeeld stond: "U met uw suikerzoete (ouwe)hoernalistiek bedwelmt het Nederlandse huisvrouwenproletariaat". Kantoren en personeelsleden werden bespoten met geurige deodorants onder het motto "Er zit een luchtje aan de damesbladen". Aanvankelijk was het de bedoeling slechts een kwartiertje te blijven. De actie duurde langer, omdat volgens *Televizier* "de bleek weggetrokken hoofdredacteur met alle geweld wilde discussiëren en aantonen dat 'withete' onderwerpen wel degelijk aan bod komen." Er werd geen overeenstemming bereikt, mede doordat de Mina's niet echt kwamen om te discussiëren, maar om een statement te maken.

Krap een maand later, op donderdag 19 maart 1970, vond een gelijksoortige actie plaats in New York. Daar bezette een groep vrouwen de redactie van de *Ladies' Home Journal* - op dat moment één van de populairste vrouwentijdschriften in de VS. Om acht uur 's ochtends drong een groep van 200 vrouwen het gebouw binnen en las een eisenpakket voor. Daarin stond onder andere dat hoofdredacteur John Mack Carter moest opstappen en worden vervangen door een vrouw. Hij luisterde in stilte, terwijl hij achterover leunde in z'n stoel en sigaren rookte. Er werd maar liefst elf uur op hem ingepraat. Na al die uren van overleg werd slechts een van de veertien eisen van de groep ingestemd. Bij het augustusnummer zou een bijlage verschijnen die de activisten mochten schrijven.

Was het toeval dat zowel in Amsterdam als in New York een damesblad werd bezet door een groep vrouwen? Daar lijkt het wel op. Tijdens de *LHJ*-actie was er niets over de *Margriet*-actie bekend in de VS. De Amerikaanse demonstranten lieten zich voornamelijk inspireren door de feministische overname van het links-radical underground tijdschrift *Rat*, in januari 1970. Daar werden lege pagina's door de mannelijke redactie opgevuld met foto's van blote vrouwen. Ook het blad *Newsweek* was het slachtoffer van een actie. Daar protesteerden vrouwelijke werknemers, omdat zij op basis van hun sekse werden gepasseerd voor

gekozen, omdat dat in Amsterdam lag en de redactie van *Libelle* bijvoorbeeld in Haarlem zat.²⁵ De actie werd gedaan in een opwelling, en dat was te merken. Het *Leidsch Dagblad* kopte: "Niet één Dolle Mina had ooit 'Margriet' gelezen"²⁶ en dat was niet gelogen. Ironisch genoeg was het juist de *Margriet* geweest die als een van de eerste in Nederland een interview met Betty Friedan had gepubliceerd. Ook zagen de Mina's over het hoofd

gekozen, omdat dat in Amsterdam lag en de redactie van *Libelle* bijvoorbeeld in Haarlem zat.²⁵ De actie werd gedaan in een opwelling, en dat was te merken. Het *Leidsch Dagblad* kopte: "Niet één Dolle Mina had ooit 'Margriet' gelezen"²⁶ en dat was niet gelogen. Ironisch genoeg was het juist de *Margriet* geweest die als een van de eerste in Nederland een interview met Betty Friedan had gepubliceerd. Ook zagen de Mina's over het hoofd

Bron: S. Brownmiller, *In our time: memoir of a revolution*

Bezetting van de redactie van *Ladies' Home Journal* door verschillende actiegroepen op 18 maart 1970

de hogere functies. Demonstraties tegen tijdschriften kwamen dus wel vaker voor.

Betty Friedan bekritiseerde damesbladen al in 1963 in haar bestseller *The Feminine Mystique*. Volgens haar deden vrouwenbladen hun best 'moeder de vrouw' thuis te houden. De reden die Friedan hiervoor gaf was dat deze vrouwenbladen door mannelijke redacties werden geschreven. Ook in Nederland werd dit boek populair. Hier ligt de kiem voor beide protesten: er werd onafhankelijk van elkaar uit dezelfde bron geput. Dat de twee acties zo kort na elkaar plaatsvonden is niet relevant. De ideeën van Friedan werden ingepast in actievormen die men al kende uit de studentenbeweging: sit-ins en bezettingen. De gelijkentussen de twee acties was dus niet helemaal puur toeval.

Er waren echter ook verschillen. In New York werd geklaagd dat te veel vrouwen de actie als 'theater' zagen. Dolle Mina leek dit bewust na te streven door met schorten, klopers en breiwerkjes aan te komen.

In New York was de actie opgezet, omdat het maandenlange overleg met *LHJ* over het publiceren van een artikel over de feministische beweging op niets uitliep. De actie was goed voorbereid, compleet met eisenpakket. *Margriet* werd eigenlijk vrij willekeurig uitgekozen uit 'al die damesbladen'. De redactie was dan ook zeer verbaasd over de inval. Een medewerker schreef dat er voor *Margriet* was

dat een man aan het hoofd stond van een vrouwenblad. De Amerikaanse actie was stukken beter voorbereid, maar ook stukken feministischer dan de *Margriet*-actie.

De voorbereiding van Dolle Mina was oppervlakkig. Na een half uur vertrok de groep weer. Hun Amerikaanse 'zusters' bleven maar liefst tien uur langer. Dat had alles te maken met de cultuur binnen deze bladen. Bij *LHJ* moest de hoofdredacteur worden overtuigd. In Amsterdam probeerde juist de hoofdredacteur van de *Margriet* de Mina's te overtuigen. Dolle Mina had bovendien het grootste deel van de pers aan haar kant. Hoewel de groep in New York maar liefst tien keer zo groot was, zijn de foto's van beide evenementen nauwelijks van elkaar te onderscheiden. Dolle Mina kon rekenen op veel *goodwill* van de aanwezige pers.

Een elf uur durende bezetting van de *Margriet*-redactie was dus misschien ook niet eens nodig geweest. Veelzeggend is dat het resultaat van beide acties, ondanks de verschillen, nagenoeg gelijk is geweest. In beide gevallen kwam er een bijlage over de vrouwenbeweging en binnen een paar jaar volgde een vrouwelijke hoofdredacteur. In november 1970 werkten Dolle Mina en de *Margriet* zelfs samen in het kader van de landelijke voorlichtingsactie 'Op de vrouw af'. In de VS zou dit als 'heulen met de vijand' gezien zijn. Dolle Mina's waren daarin een stuk pragmatischer.

Conclusie

In dit artikel bekeek ik de overeenkomsten en verschillen tussen vrijwel identieke acties door verschillende feministische actiegroepen in de VS en Nederland. Wat direct opvalt, is dat de acties van Dolle Mina meer ludiek van aard waren dan hun Amerikaanse equivalenten.

Soms was de nationale context een verklaring: missverkiezingen in Nederland waren bijvoorbeeld stukken minder relevant dan in de VS.

In het geval van de nafluitactie was er iets anders aan de hand. De actie veranderde wel degelijk van karakter; vergeleken met de Nederlandse actie was de Amerikaanse stukken minder ludiek. Dit is niet zozeer een verschil in nationale cultuur, maar naar mijn mening een verschil in samenstelling van de verschillende actiegroepen. Binnen Dolle Mina namen de mannen (de ‘partijideologen’) de leiding in het bedenken en opzetten van acties. Dit komt het duidelijkst naar voren in de nafluitactie. In de Amerikaanse feministische beweging zaten geen mannen, waardoor de *Ogle-In* een ander, serieuzer karakter kreeg.

Dolle Mina bleef vrij onschuldig vergeleken met hun Amerikaanse collega's. De Nederlandse acties kenmerkten zich door een ongedwongen, ‘ludiek’ element. De provocerende acties moesten het bewustzijn verhogen over bijvoorbeeld man-vrouwpatronen. De Amerikaanse actiegroepen wilden vaak juist wél iets afdwingen. In de zwarte burgerrechtenbeweging hadden veel vrouwen van dichtbij gezien dat veranderingen mogelijk waren. De revolutie leek binnen handbereik. Bovendien geloofden veel Amerikaanse feministen dat hun doel en dat hun eisen mogelijk moesten zijn in het modernste land ter wereld.²⁷

Ten slotte stuitte Dolle Mina op veel *goodwill* bij journalisten, zowel in binnen- als buitenland – stukken meer dan hun Amerikaanse zusters. De actiegroep traptte niet per se open deuren in, maar ze verwoorde ideeën die breed werden gedragen in de Nederlandse samenleving. Daarvoor werden ook gerust ideeën afgezwakt of aantrekkelijker gemaakt voor een groot publiek. De verbranding van een korset op 24 januari 1970 werd bijvoorbeeld gedaan naar voorbeeld van het ritueel verbranden van een beha in New Jersey in september 1968 – een zogezegde gebeurtenis die overigens nooit heeft plaatsgevonden.²⁸ De feminist als beha-verbrandende gek bleek echter een hardnekkig gerucht dat de feministische beweging tegenwerkt tot op de dag van vandaag. In Amsterdam werd de beha vervangen door een korset. Ironisch genoeg zei een organisator van de Amerikaanse actie achteraf: “I like to say that if they'd called us ‘girdle[korset]-burners’ every woman in America would have come and joined us.”²⁹ Een nuance die Dolle Mina op dat moment wel begreep, en veilig koos voor het korset. Een kleedingstuk dat toen nog amper werd gedragen.

De acties van Dolle Mina zorgden niet alleen voor een ‘schok’, maar vooral voor een ‘schok der herkenning’. En dat was ook het

doel: mensen wakker te schudden, niet zozeer om politiek iets af te dwingen. Deze toegankelijkheid en vrijblijvendheid zorgde ervoor dat Dolle Mina verhoudingsgewijs groter werd in Nederland dan gelijksoortige Amerikaanse actiegroepen in hun eigen land. Aan het eind van 1970 waren er 5000 leden en 35 Dolle Mina-afdelingen in het land.³⁰

De redenen hiervoor zijn uiteenlopend. Het gaat te ver om te zeggen dat Dolle Mina meer succes had door het liberale klimaat in Nederland. Ter vergelijking: in 1968 werd in een Men's Bar in New York een sit-in georganiseerd. Vrouwen werden hier niet bediend als zij alleen binnenkwamen.³¹ In januari 1971 deed Dolle Mina hetzelfde bij café Zwart op de Dam in Amsterdam, waar meisjes niet alleen werden toegelaten en waar vrouwen aan de bar geen pils getapt kregen. De groep werd door de eigenaar naar buiten gejaagd met een ijzeren staaf. In New York daarentegen werd het café gedwongen haar deuren te openen voor mannen én vrouwen en moest het diens naam wijzigen. Of een actie succesvol zou worden was dus niet te voorspellen. Het hing gek genoeg niet af van de vastberadenheid van de activisten. Meer onderzoek kan misschien meer licht op de zaak werpen.

Transfargeschiedenis in combinatie met comparatieve geschiedenis blijkt een goed instrument te zijn om deze spannende periode in de geschiedenis te onderzoeken. Niet alleen om uit te zoeken welke ideeën op welke manier zijn overgenomen, maar met name om te zien wat de implementatie van eenzelfde idee in een andere context betekent. De relevantie is hoger dan ooit - denk aan de Occupy-beweging en de Slutwalks. Transfargeschiedenis laat zien waar fatsoensgrenzen lagen en legt tegelijkertijd verschillen in cultuur bloot. En soms roept het meer vragen op dan dat het antwoorden oplevert. ///

Noten:

- H. te Velde, 'Political Transfer: An Introduction', in: *European Review of History*, 12 (2005), 2, p. 206.
- J. Zijlmans, *Een geschiedenis van de "socialistische jeugd van Nederland afdeling Amsterdam", 1960-1972*. Amsterdam, 1977, p. 87.
- De tijd staat even stil. Dolle Mina* (NCRV, 3 mei 1994)
- Collectie Atria. Kennisinstituut voor emancipatie en vrouwen-geschiedenis, *Collectie Dolle Mina*, map 15. D. Verwey, 'Monologie Interieur'.
- M. Korzec, *Ik kan alles uitleggen*. Amsterdam, 1994, p. 108.
- Atria, *Collectie Dolle Mina*, map 63. A.M. Philippons en K. van Balen, 'Dolle Mina op pad. Het waarom van een vrouwenactie, door activisten toegelicht', in: *De Groene Amsterdammer* (1970), 7/2.
- G. Groenier, *Vijf Dagen Bedenktijd. Leven na Dolle Mina*. Amsterdam, 1999, p. 88.
- R. Blakkan, 'New York Women 'Ogle' Construction Workers', in: *The Guardian. Independent radical weekly*, 20 juni 1970, p. 3.
- 'Ogle-In', in: *Off Our Backs* (Washington D.C.), 10 juli 1970, p. 5.
- "'Crazy Mina' guerrillas hit Holland", in: *Win Magazine*, 6 (1970), 7, p. 20.
- R. Norton-Taylor, 'Dutch Women in Anti-men Campaign', in: *The Observer*, 5 april 1970, pp. 5. Een aantal voorbeelden dat het artikel werd overgenomen in de VS, in chronologische volgorde: 'Effective Women's Rightists - Dutch Have Female Firebrands', in: *The Geneva Times*, 9 maart 1970, p. 2; S. Masterman & A. Koene, 'Holland's Dolle Mina Protests Get Results', in: *Greeley Tribune*, 9 maart 1970, p. 21; S. Masterman & A. Koene, 'Even the Men Join in Dutch Rights Fight', in: *Winnipeg Free*

Press, 9 maart 1970, p. 14; S. Masterman & A. Koene, 'Dutch Women Show How To Win Through Protests', in: *Anderson Daily Bulletin*, 11 maart 1970, p. 13.

- Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, *Brandpunt* (KRO, 24 januari 1970), V16224.
- M. Răcz [anoniem], 'Wat te doen?', in: *Dolle mina, een rebelse meid is een parel in de klassenstrijd*. Amsterdam, 1970, p. 46.
- S. Brownmiller, *In Our Time: Memoir of a Revolution*. New York, NY, 1999, p. 196.
- J.H. Firman, 'Rattles & Straws. Dutch Frivolity For Sex Equality', in: *Progress-Bulletin* (Pomona, Californië) 11 juni 1970, p. 83.
- EYE Filmmuseum, *Archief Pim de La Parra*, map 369. 'Dolle Mina's verstoren verkiezing "Miss Cinemanifestatie". Kandidaten lieten zich niet ompraten', in: *Nieuwe Apeldoornse Courant*, 67 (1970), 30 januari.
- EYE, *Archief Pim de La Parra*, map 369. R. ten Zijthoff, 'Dolle pret met "Mina's" en "missen"', in: *Utrechts Nieuwsblad*, 77 (1970), 30 januari.
- EYE, *Archief Pim de La Parra*, map 369. 'Sarabande - Miss Cinemanifestatie. "Ik ben geen lekker stuk"', in: *Het Vrije Volk*, 25 (1970), 31 januari.
- 'Aktie Dolle Mina in Utrecht, 4 februari 1970, n.p.', in: *Inzage-dossier 'ontstaan en beginperiode van Dolle Mina, van de zomer 1969 t/m maart 1970'* [10 pagina's, samengesteld door de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, AIVD, op 28 april 2011].
- J. Duffett, New York, 'WLM vs Miss America. As it happened. Atlantic City is a town with class - they raise your morals while they judge your ass', in: *Voice of the Woman's Liberation Movement*, 1 (1968), 3, pp. 1, 5, 7.
- 'Commentaar. Grote ogen', in: *Nieuwe Leidsche Courant*, 59 (1968), 11 september, p. 9.
- Atria, *Collectie Dolle Mina*, map 76. 'Up Against the Wall, Miss America. Nederlandse filmtkst. Film te huur bij: Cineclub, Bin-nenoranjestraat 24, Amsterdam-C. fl. 0,25'.
- L. Van Gelder, 'The Truth About Bra-Burners', in: *Ms.*, 21 (1992), 5, p. 80.
- B. van Garrel en J. Jansen van Galen, 'Dolle Mina, portret van een beweging', in: *Haagse Post*, 57 (1970), 11 p. 27.
- NIBG, *Vesuvius* (afl. 5: *Het nieuwe onbehagen*) (IKON, 1992), TD8502.
- 'Niet een Dolle Mina had ooit "Margriet" gelezen. "Ze hebben heimwee naar tv en voorpagina"', in: *Leidsch Dagblad*, 110 (1970) 5 maart 1970.
- R. Rosen, *The World Split Open: How the Modern Women's Movement Changed America*. New York, 2006, p. 198.
- Op die dag in New Jersey werd een Freedom Trash Can geplaatst waarin allerlei vrouwonvriendelijke voorwerpen werden gegooid (Playboys, hoge hakken - en naar alle waarschijnlijkheid ook een bh) - die vervolgens in brand werd gestoken. Van een 'rituele bh-verbranding', zoals de pers het achteraf bestempelde, is echter geen sprake geweest. Een bh was slechts één van de vele voorwerpen die verdwenen in de Freedom Trash Can.
- '35 years ago, Miss America Protest announced birth of women's liberation' [interview met Carol Hanisch door Fran Luck], augustus/september 2003, in: http://www.afn.org/~iguana/archives/2003_08/20030815.html
- A. Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters : een geschiedenis van de Aktiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM), 1968-1973*. Hilversum, 1998, p. 133.
- S.M. Evans, *Tidal Wave: How Women Changed America at Century's End*. New York, 2003, p. 84.

Lonneke Geerlings (1986) is historica en informatiespecialist. Dit artikel is gebaseerd op haar masterscriptie, die zij schreef voor de researchmaster geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Onlangs maakte zij een jubileumboek voor de Haagse Bond van Amateurtuindersverenigingen (1938-2013).

Contact: lonnekegeerlings@gmail.com

De rollen van Somalische vrouwen in de Ogadenoorlog¹

Een vergeten strijd?

Een jonge, verlegen vrouw die zich hult in een lange sluier vertelt met neergeslagen ogen hoe ze met haar kalasjnikov Ethiopische militairen doodde. Haar verhaal is er een dat al generaties lang meegaat in haar geboortestreek en samenloopt met een diepgeworteld en erg complex conflict. Dit artikel duikt in het recente verleden van de Somalische gemeenschappen in Oost-Afrika en toont ons een aantal maatschappelijke rollen van Somalische vrouwen die sommige lezers misschien zullen verrassen. Hiervoor gaan we naar de Oost-Ethiopische regio Ogaden ten tijde van de jaren 1970 en 1980.

/ Remco Van Hauwermeiren /

Inleiding: Ogaden

Wanneer we in de Lage Landen iets over Somaliërs opvangen, gaat het meestal over moderne piraten die zich weten te handhaven in een land dat al decennialang in de lappenmand ligt. Wanneer we iets over Somalische vrouwen vernemen, horen we verhalen over honger, vrouwenbesnijdenis en geweld of zien we beelden van verschrikte, uitgehongerde, vluchtende en hulpeloze Somalische vrouwen gehuld in nikab. Toch zijn deze beelden en verhalen maar een deel van de realiteit in Somalië. Dit artikel wil dit eenzijdig beeld in vraag stellen door een andere en minder bekende kant van de Somalische geschiedenis en samenleving te tonen. In de conventionele ideeën over oorlog worden mannen vaak als daders gezien en vrouwen als slachtoffer. Die simpele opdeling gaat ook hier niet op. Bovendien is de indeling van slachtoffers en daders in een oorlog dikwijls niet terecht. Slachtoffers van geweld kunnen deels ook hebben geparticipeerd aan gewelddaden of profijt hebben gehad van de chaos die oorlog met zich meebrengt.

In het oosten van Ethiopië, grenzend aan Somalië, ligt een enorme halfwoestijn genaamd Ogaden. De regio wordt voornamelijk bewoond door Somalische pastorale gemeenschappen die hier sinds mensenheugenis hun kamelen en geiten hoeden. Deze Ogadeeni zijn etnisch, linguïstisch en cultureel Somali en het enige wat hen van Somalië scheidt, zijn de internationaal erkende staatsgrenzen.

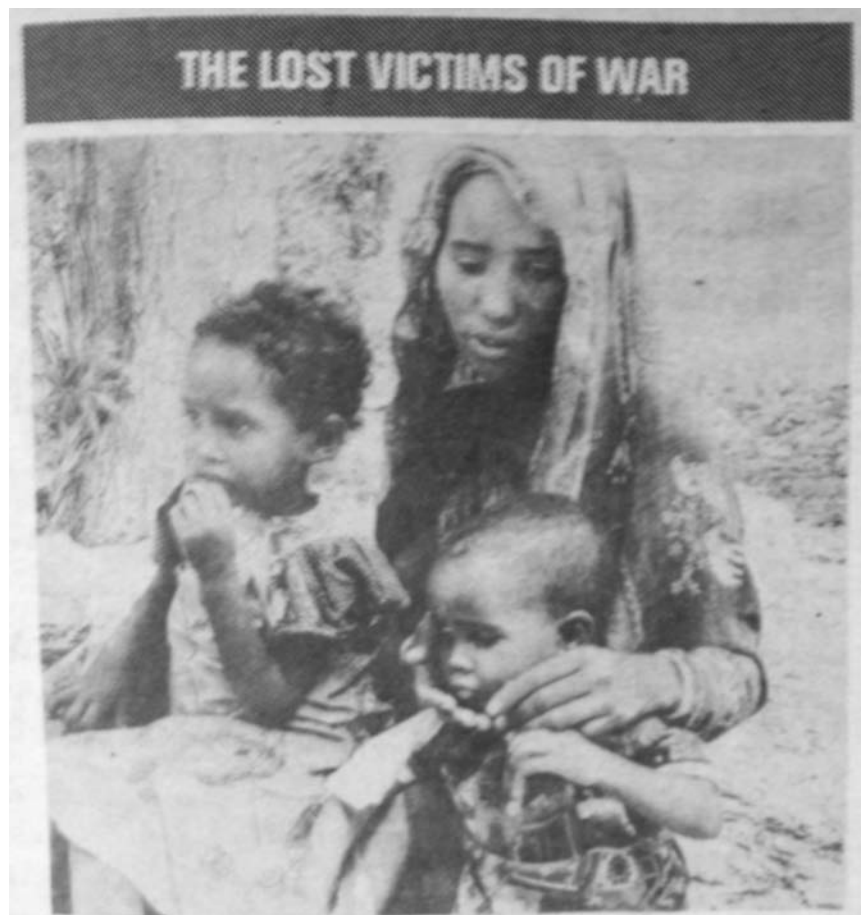
Deze grenzen werden kort na de Tweede Wereldoorlog vastgelegd en waren een doorn in het oog van Somalische nationalist die Brits Somaliland, Italiaans Somaliland, Djibouti, Ogaden en Kenia's North Eastern Province verenigd wilden zien in één Somalische staat. Bij hun onafhankelijkheid in 1960 slaagden Italiaans en Brits Somaliland erin zich samen te voegen tot het huidige Somalië. De overige drie regio's werden daarbij niet verge-

ten: in de Somalische grondwet werd ingeschreven dat deze op termijn de vrijheid moesten krijgen om zich bij Somalië te voegen.²

In 1969 greep generaal Siad Barre de macht in Somalië en werd een officiële ideologie ingevoerd, het wetenschappelijk socialisme. Hierdoor kreeg het land de steun van de Sovjet-Unie en kon het onder meer zijn leger sterk uitbouwen. Barre plaatste de nationalistische agenda duidelijker op het voorplan en ging vanaf de vroege jaren zeventig heimelijk het

Westelijke Somali Bevrijdingsfront (WSLF) steunen. Deze rebellengroep vocht politiek en militair het Ethiopische bewind in Ogaden aan. Zij beschouwden Ogaden als westelijk Somalië en eisten van de Ethiopische staat de vrijheid om zich bij de Somalische staat aan te sluiten. In februari 1977, na een reeks militaire coups, greep Haile Marriam Mengistu de macht in Ethiopië. Op dit moment leek Ethiopië zwakker dan ooit en besliste Siad Barre om Ogaden binnen te vallen en te annexeren. Op dit moment beschikte Somalië dankzij Sovjetsteun over een sterk en gestructureerd leger. In enkele weken tijd slaagden de Somalische troepen, een mengeling van het officiële leger en het WSLF, er dan ook in de regio te veroveren. De machthebbers in Moskou ondersteunden dit offensief echter niet en toen de Sovjet-Unie besloot dat Ethiopië om verschillende redenen een betere bondgenoot was dan Somalië, vond er een alliantiewissel plaats

Een gezin op de vlucht voor het geweld in Ogaden

Ogaden: tussen Somalië en Ethiopië in

die Ethiopië versterkte en Somalië verweesd achterliet. In maart 1978 kon een verzameling van Ethiopische, Cubaanse en Russische troepen Somalië tot haar erkende grenzen terugdringen en deze bloedige oorlog winnen.³

Sindsdien worden de internationale grenzen officieel erkend door beide staten, maar het conflict is nooit weggeëbd. Sinds de jaren 1980 vecht het separatistische Ogaden Nationaal Bevrijdingsfront (ONLF) voor de onafhankelijkheid van de regio. Onder het mom de rebellen te bestrijden, vermoordt, verkracht en foltert het Ethiopische leger de burgerbevolking in Ogaden. Maar ook het ONLF schendt regelmatig de mensenrechten. Omdat Westerse journalisten en onderzoekers de toegang tot Ogaden wordt ontzegd, is het erg moeilijk om betrouwbare informatie over de huidige situatie in de regio te verzamelen.⁴

De reden waarom ik dit conflict bespreek, is omdat Somalische vrouwen altijd erg actieve en diverse rollen hebben gespeeld in de gewapende strijd rond Ogaden. Dit is een feit waar ik toevallig op stuitte tijdens verkennende interviews met Somalische vluchtelingen in België en dat steeds wordt genegeerd in (historisch) onderzoek naar de regio. Dit artikel steunt dus hoofdzakelijk op orale bronnen en dat is niet helemaal zonder gevaren. Heel wat respondenten hebben de gebeurtenissen namelijk reeds in de sociaal-culturele context van latere ontwikkelingen geplaatst. Zo konden zij een beeld van het verleden schetsen dat hun eigen motieven en vooroordelen ondersteunt.

Omdat Somalië en Ogaden nog steeds worden verscheurd door bloedige conflicten, kon ik enkel vluchtelingen buiten deze gebieden interviewen. In België en het Verenigd Koninkrijk had ik verscheidene informele gesprekken met Somalische vluchtelingen. In Kenia interviewde ik achttien Somalische mannen en vrouwen die actief waren bij het WSLF of zijn jeugdafdeling, Somalische mannen die hadden gediend in het officiële Somalische leger, (voormalige) mannelijke en vrouwelijke leden van het ONLF, een voormalige journalist en mannelijke en vrouwelijke burgers van de diaspora. Vanwege de sterke dreiging die uitging van de Ethiopische overheid onder wijlen Melles Zenawi zijn alle gebruikte namen fictief.

Vrouwen in gewelddadige conflicten

Als ik schrijf dat de rollen van Somalische vrouwen in het Ogadenconflict onbesproken blijven, is dat eigenlijk maar een halve waarheid. Er zijn namelijk heel wat ngo's, onderzoekers en overheden die aandacht hebben voor vrouwen in deze conflictsituatie. Deze focussen echter steevast op vrouwen als moeders, weduwen en verpleegsters, seksueel geweld en andere thema's die de klassieke, westerse genderpatronen onderschrijven.⁵ Vrouwen worden dus voornamelijk geportretteerd als hoeders van vrede of als slachtoffers. Het feit dat vrouwen een cruciale rol kunnen spelen in het ondersteunen en uitdragen van geweld wordt vaak genegeerd.⁶ Bovendien worden vrouwen ook in conflicten voornamelijk beschreven als passieve objecten, eerder dan actoren.⁷ Een verontrustend en gevaarlijk gevolg hiervan is dat conflicten steeds worden

geen afbreuk wil doen aan het onmenselijk lijden dat dit conflict veroorzaakte. Ik wil, en kan, ook niet ontkennen dat veel meer vrouwen én mannen het slachtoffer zijn van gewapende conflicten dan dat er geweldplegers zijn. Bovendien verdient dit lijden aandacht in academische studies, beleidsdocumenten en de media. Tegelijkertijd is het echter ook belangrijk de actieve deelname aan gewelddaden te bestuderen om tot een vollediger beeld te komen.

Somalische vrouwelijke strijders

Informatie over de rol van Somalische vrouwen in de Ogadenoerlog vindt men niet in de academische literatuur. Enkel in kranten van de jaren 1970⁹ publiceerde men hierover sporadisch korte stukjes, waarbij de focus steeds lag op de vrouw als slachtoffer. Uit de gesprekken met mannen en vrouwen die actief

Somalische vrouwen trainen met houten geweren.

beschreven en verklaard via de veronderstelde agressie van mannen. Niet alleen is dat een oneerlijke beschuldiging, maar het beeld van de agressieve (Afrikaanse) man is bovendien zeer invloedrijk op beleidsmakers wereldwijd. Het ondersteunt zo het westerse stereotype van de hulpeloze (Afrikaanse) vrouw, een erg krachtig symbool van *victimhood* waar de *aid industry* sterk op kapitaliseert.⁸ In 2005 schreven El-Bushra en Sahl dat de focus op vredelievende vrouwen ervoor zorgt dat heel wat ontwikkelingsorganisaties er niet in slagen de ware impact van conflicten op vrouwen te bevatten. Het is dus niet alleen vanuit een ideaal van historische correctheid dat de andere, actieve rollen van vrouwen in conflicten moeten worden belicht. Het is ook de taak van onderzoekers om een basis te creëren voor meer rechtvaardige, doelgerichte en relevante hulp- en ontwikkelingsprogramma's.

Daarbij wil ik benadrukken dat de focus op de actieve rollen van vrouwen in dit conflict

waren in de Ogadenoerlog komt echter een heel ander beeld naar voren: de rollen van Somalische vrouwen waren net zo divers als die van Somalische mannen. Zoals ik reeds in de inleiding schreef, bestond het Somalische kamp tijdens het Ogadenconflict uit twee grote spelers: het officiële Somalische leger en het Westelijk Somali Bevrijdingsfront of WSLF. Een belangrijk verschil tussen beiden is de rol van Somalische vrouwen in hun rangen. Het Somalische leger hield vrouwen tijdens de Ogadenoerlog uitdrukkelijk uit zijn gevechtstroepen. Officiers oordeelden hen te zwak voor de gewapende strijd. Vrouwen konden wel meer praktische taken op zich nemen als chauffeur, verpleegster of kok.

Uit gesprekken met oud-strijders bleek al gauw dat vrouwen in het WSLF wel op alle niveaus actief waren: van manusjes-van-alles tot leiders van militaire eenheden. Hoewel die laatsten het meest tot de verbeelding spreken, >>

was het aantal vrouwen in leidinggevende functies uiterst beperkt. Informatie over hen vergaren was dan ook moeilijk. Een voormalig bestuurslid van het WSLF kon slechts vertellen dat een minderheid van zijn directe collega's vrouwen waren. Een hoge verantwoordelijke van het ONLF vertelde dan weer dat enkele militaire subeenheden van het WSLF werden geleid door vrouwen. Meer is me niet bekend en verder onderzoek naar deze vrouwen is zeker nodig.

familie sneuvelen en doodden zelf Ethiopische soldaten. Toch wordt dit alles zelden als traumatisch omschreven tijdens de interviews. Naast het feit dat het ophalen van pijnlijke herinneringen tegenover een jonge westerse onderzoeker bijzonder onprettig is, verschaft de strijd lust en opoffering van deze vrouwen hen vaak een heldenstatus. Deze status is vandaag vaak een voorbeeld voor de huidige ONLF-strijders. Vooral jonge vrouwen die vechten voor het ONLF zoeken steun voor

vervaagt helemaal wanneer men weet dat ook deze vrouwen vaak gewond raakten of sneuvelen. Fadumo, verpleegster bij het WSLF getuigt: "Ik werd verwond door een Ethiopische soldaat. Hij had een bajonet, een groot en stevig mes, en hij stak me in de schouder. Ik was toen heel ernstig verwond" (12-03-2011, Nairobi). Er waren ook verpleegsters die verder weg van het strijdgebied gewonden verzorgden in veldhospitals, vaak niets meer dan de schaduw van een boom. De ergste gewonden stuurden zij terug naar ziekenhuizen in Somalië.

Nog andere vrouwen waren communicatie-experts bij het WSLF. Zij zorgden voor het contact tussen de verschillende troepen en hun leiding en waagden zich daarbij voortdurend in de vuurlinie. Naast hun communicatieapparatuur, die al gauw twaalf kilo woog, droegen ook zij wapens om zich te verdedigen.

Ten slotte was er een grote groep vrouwen die een ondersteunende of logistieke functie vervulde binnen het WSLF. Als kok, chauffeur, of logistiek medewerker hielden zij de militaire organisatie draaiende. Een ogenschijnlijk eenvoudige maar tevens belangrijke en gevaarlijke functie van sommige vrouwen was de watervoorziening voor de strijders. In een heet klimaat als dat van Ogaden is drinkwater onontbeerlijk en vrouwen verplaatsten zich dan ook voortdurend tussen de veiligere militaire kampen en de levensgevaarlijke gevechtshaarden. Ook eten, munitie en andere benodigdheden werden op deze manier naar de frontlijn gebracht. Hoewel bijna alle functies binnen het WSLF door zowel mannen als vrouwen werden uitgevoerd, was de toevoer van water en levensmiddelen naar het front een exclusieve vrouwenzaak.

Minder opvallend dan de Somalische vrouwen in het Westelijk Somali Bevrijdingsfront waren de vele burgervrouwen die actief waren in het conflict. Hoewel zij vaak in nauw contact stonden met het WSLF of het Somalische leger, waren hun rollen vaak bescheidener, doch niet minder belangrijk.

Op avonden waarop er niet werd gevochten hielden Somalische soldaten, leden van het WSLF en burgers, op enige afstand van het front, zogenaamde *danta*. Dit zijn culturele evenementen waarop wordt gezongen en gedanst en, tijdens het Ogadenconflict, strijders werden gezegend. Zo werd het moreel van de strijders hooggehouden en de groepsbanden versterkt. Mannen en vrouwen namen hier steeds samen aan deel en vaak kwamen heel wat vrouwen uit de buurt langs om de troepen een hart onder de riem te steken.¹¹ Deze morele steun was een belangrijke bron van motivatie voor de strijders, die zo contact hielden met hun gemeenschappen. Een oud-strijder van het WSLF vertelt trots hoe hij verschillende keren aan een *danta* deelnam: "Vrouwelijk strijders, vrouwen uit de buurt en hogergeplaatste militairen kwamen allemaal samen en gaven mij en mijn kameraden de zegen om verder te strijden!" (M.A. 14-03-2011, Mombasa).

Heel wat Ogadeenivluchtelingen belandden in Eastleigh, de Somalische wijk in Nairobi.
Foto van Josje Beukema

De respondenten wisten me wel heel wat meer te vertellen over de vrouwelijke strijders van het WSLF. Officiële cijfers zijn er niet, maar een voormalig strijder van de rebellengroep schatte het aantal vrouwelijke collega's binnen de WSLF-troepen op vijf procent. Volgens de meest plausibele cijfers zou dit betekenen dat er zo'n 2.250 vrouwen streden voor het WSLF.¹⁰ Het leven van deze strijders was uiteraard geen pretje: jonge vrouwen die opgroeiden in de stad hadden het moeilijk met een leven in *the bush* vol gevaar, zonder enig comfort en zonder vaste stek. "Heel wat mensen werden gebeten door slangen, omdat we in de bosjes moesten schuilen. Het leven was erg moeilijk. Er waren geen huizen, geen slaapplekken: we sliepen gewoon op het zand. Er was enkel gedroogd eten en als je naar het toilet moest, dan was er enkel het bos. We konden ons dagenlang niet wassen" (Fadumo, 12-03-2011, Nairobi). In de strijd konden zij worden verwond of gedood, als krijgsgevangene gemarteld en verkracht. Ze zagen vrienden en

hun acties bij de oudere vrouwen die vochten voor het WSLF. Om deze jonge vrouwen niet af te schrikken, wordt een realistisch relaas vol leed en verbittering en psychologisch lijden best onbesproken gelaten. Bovendien is de situatie volgens veel Ogadeeni vandaag erger dan tijdens de Ogadenoerlog, wat oudere vrouwen ertoe aanzet het leed van latere generaties te benadrukken en het eigen lijden te minimaliseren.

Een derde groep vrouwen actief bij het WSLF waren de verpleegsters die de gewonde soldaten van het Somalische leger en het WSLF opvingen. Verpleegsters aan het front volgden de strijders letterlijk het gevecht in: zij stonden klaar wanneer soldaten en strijders gewond raakten of sneuvelen. Zij brachten de gewonden naar kleine veldhospitals en begroeven de doden terwijl de gevechten verder gingen. Om zichzelf te verdedigen, waren zij steeds gewapend. Het verschil tussen deze verpleegsters en de strijders van het WSLF

Ook Somalische vrouwen buiten Ogaden namen initiatieven om de Somalische troepen te ondersteunen. De *Hooyooyin* of Moeders waren een groep vrouwen in Somalië die geld en middelen inzamelden voor de strijders aan het front. Een van hen vertelde hoe zij zich organiseerden en hoe ze het WSLF hielpen in hun strijd: “Als een groep van oudere vrouwen die tot de Ogadenclan behoorde, verzamelden we geld bij mensen. We maakten touwen en dasen en munitiehouders. We kochten militaire outfits; de schoenen, de gordels en zelfs de drinkbussen. We waren toen een groep van Moeders en we betaalden voor alle benodigdheden zoals kleren, riemen en mantels. Jongere meisjes brachten [dit alles] naar Ogaden, vanuit Mogadishu.” (Vrijwilligster, 19-02-2011, Eastleigh, Nairobi). Daarnaast namen leden van de Somalische Vrouwen Liga, een politieke organisatie, actief deel aan publieke politieke debatten in Somalië en moedigden zij hun politici aan te volharderen in de strijd. Een oud-journalist vertelde dat deze vrouwen-groep ook steeds in groten getale aanwezig was op politieke evenementen. Sommige vrouwen legden zelfs hun werk neer en trokken naar Ogaden om zich in te zetten voor het Somalische nationalisme, waardoor de grenzen tussen burgers en strijders vaak nog meer vervaagden.

Aanvaarding van hun rollen

De verschillende rollen die Somalische vrouwen op zich namen tijdens de Ogadenoerlog tonen een heel ander beeld dan dat van de hulpeloze, nikab dragende vluchteling. De simplistische westerse beeldvorming is eenvoudig bij te stellen, zeker wanneer ze wordt geconfronteerd met zulke actieve, zelfs agressieve, vrouwelijke rebellenstrijders. Toch worden strijdende vrouwen ook binnen de Somalische samenleving niet steeds onvoorwaardelijk aanvaard, noch vandaag, noch in de jaren 1970. We zagen reeds dat het officiële Somalische leger vrouwen tijdens de Ogadenoerlog uitdrukkelijk uit zijn gevechtstroepen weerde. Ook de clerus en andere strenggelovigen hadden het bijzonder moeilijk met vrouwen die de wapens opnamen. Zij zagen hen als een symbool van een verderfelijke westerse invloed die de waarden van hun maatschappij ondermijnde.¹² Vrouwen die vochten voor het WSLF werden ook door leken soms als vreemd beschouwd. Een koppel dat elkaar aan het front leerde kennen en nog tijdens de Ogadenoerlog trouwde, kreeg op hun huwelijk nogal wat vreemde reacties: “Zijn familie zei: “Hey, die vrouw die vecht als een soldaat! Ze lijkt wel een man! Ben je getrouwd met een man?!” [lacht] Ja! Maar zo dachten ze! Deze vrouw, ze komt over als een man. Ze vecht en ze is sterker dan andere vrouwen, ze draagt zelfs een wapen.” (H. I. 14-03-2011, Mombasa).

Vaak is de reden waarom men toch achter strijdende vrouwen staat politiek getint. De vrouwelijke strijders zijn het beste bewijs dat

de Ogadenoerlog zozeer wordt gedragen door de lokale bevolking dat *zelfs* vrouwen aan de strijd deelnemen.¹³ Deze conservatieve visies tonen duidelijk aan dat strijdende vrouwen in Somalië niet steeds vanzelfsprekend zijn. Niettemin zijn de rollen van vrouwen in de Ogadenoerlog niet uitzonderlijk. Vrouwen zijn in Somalië altijd politiek en militair actief geweest. Of zoals een gepensioneerd journalist vertelde: Somalische vrouwen “bleven van oudsher niet in de keuken!”

In Daily Nation, 5 augustus 1977, p. 2.

Ethiopische troepen paraderen in Addis Abeba alvorens naar Ogaden te worden gezonden.

(15-03-2011, New Town, Mombasa). Zo namen zij belangrijke rollen op in de onafhankelijkheidsstrijd, bij de onafhankelijkheidsverklaring van Somaliland in 1991 en in de huidige strijd van het ONLF in Ogaden. Tijdens het regime van Siad Barre (1969-1991) kregen vrouwen ook meer rechten en was de Somalische Vrouwenliga een erg actieve politieke speler. Ook vandaag spelen vrouwen een belangrijke rol in het Somalische sociale middenveld.¹⁴ Het relaas van de Ogadenoerlog helpt ons dan ook om de huidige situatie in de Hoorn van Afrika beter te begrijpen. Eens voorbij westerse vooroordelen en islamistisch extremisme, beiden gekenmerkt door een miniem begrip van de dagelijkse realiteit in Somalië, zijn de Somalische cultuur, geschiedenis en genderverhoudingen veel complexer, flexibeler en open. Verder onderzoek naar de positie van gemilitariseerde vrouwen in Somalië is dan ook broodnodig, ook al is hiervoor weinig academisch enthousiasme.

De motieven: van persoonlijk naar politiek?

Het is overduidelijk dat een leven als rebel erg zwaar is, vol ontbering en met de constante dreiging van gevangenschap, marteling, verkrachting en dood. Een leven, dus, vol fysieke

en mentale druk. Als daarnaast nog eens blijkt dat vrouwelijke strijders niet altijd onvoorwaardelijk werden gesteund, is de keuze om zich bij het WSLF aan te sluiten dus lang niet zonder sociale gevolgen. De vraag rijst dan ook waarom zoveel Somalische vrouwen zich bewust en vrijwillig inzetten voor het WSLF en daarbij zoveel op het spel zetten. Om dit beter te kunnen verstaan moeten we kort de politieke context in Ethiopië overlopen.

Zelfs politicoloog Tarekegn Adebo, een uit-

gesproken voorstander van de Ethiopische eenheid, geeft toe dat de Somali in Ethiopië reden tot klagen hadden. Door het feodale systeem onder Haile Selassie (1930-1974) heeft de meerderheid van de Ethiopische bevolking nauwelijks enige socio-economische ontwikkeling gekend, noch democratische principes of hervormingsgezinde denkers. Zeker minderheden zoals de Ogadeeni leden in deze periode onder landroof en het verdrukken van hun cultuur en taal.¹⁵ Ook heel wat elementen van het dagelijks leven, zoals het onderwijs en de infrastructuur, werden minder ontwikkeld in Ogaden. De weinige wegen, scholen en hospitalen die in deze regio werden gebouwd, dienen voornamelijk de christelijke Amhara (de etnische groep uit de Ethiopische kernlanden) en dus niet de islamitische Somali.¹⁶ Volgens Clapham hadden de Ogadeeni ook nauwelijks invloed op het centrale bestuur. Met slechts twee Somaliministers tussen 1942 en 1966 zijn zij de minst vertegenwoordigde etnische groep op het hoogste bestuursniveau. Dit verklaart ook onmiddellijk waarom Ogaden nauwelijks infrastructuur had.¹⁷

Veel van deze problemen werden officieel ‘opgelost’ onder het regime van Mengistu, die Haile Selassie opvolgde. Dit gebeurde echter via radicale ‘communistiche’ methodes die in heel Ethiopië op tegenstand botsten, en dus

>>

ook in Ogaden.¹⁸ Wanneer Mengistu's troepen in de maanden voor de Ogadenoorlog duizenden politieke tegenstanders vermoordden in heel Ethiopië, was het niet moeilijk de politieke realiteit als koloniaal te bestempelen.¹⁹ Er bestond dus met andere woorden een sociaal, economisch en cultureel klimaat waarin de Ogadeeni voortdurend het onderspit dolven. Heel wat mensen liepen daardoor kansen op een beter leven mis en hadden het erg moeilijk om in hun basisbehoeften te voorzien. Er was

den Nationaal Bevrijdingsfront (ONLF).²² Deze beschuldiging van kolonisatie lijkt verre gaand, maar blijkt niet geheel onterecht wanneer we de situatie in Ogaden tijdens de jaren 1960 en 1970 beter bekijken.

De oorlog als copingstrategie

Als we willen begrijpen hoe de Somalische gemeenschap vandaag omgaat met de trauma's van het conflict in de Ogaden zijn deze

mogelijk zijn. Hoewel deze redenering te simplistisch is en geen rekening houdt met de huidige internationale grootmachten, wordt zij toch vaak gebruikt om de soms hopeloze strijd van het ONLF te promoten. De oorlog van de jaren 1970 werd zo het heroïsche verhaal dat als lichtend voorbeeld voor de hedendaagse rebellen moet dienen: een ophemeling van een collectieve poging om Ethiopië te verslaan.

Deze heroïsche verhalen over de Ogadenoorlog helpen sommige Ogadeeni met de gruwelen van het huidige conflict om te gaan. Het actief herinneren van het conflict reikt een duidelijk historisch kader aan waarmee sommigen hun lijden kunnen contextualiseren in een strijd die groter is dan zichzelf. Zo past hun persoonlijk lijden in een historische beweging gericht op het wegwerken van het collectieve lijden van alle Ogadeeni.

Conclusie: vrouwen als psychologische spilfiguren?

Hier komen we eindelijk terug bij de vrouwen die actief waren in de Ogadenoorlog. Want als zij met hun verhalen en motieven zo'n belangrijke rol spelen in de huidige politieke en psychologische discours in Ogaden, is hun rol verre van uitgespeeld. Er is zeker meer onderzoek nodig, maar het lijkt erop dat vrouwelijke oud-strijders een zeer respectabele positie kennen binnen de Ogadeenigemeenschap en -maatschappij, net vanwege hun rol in de oorlog. Zij vormen een voorbeeld van strijdlust en inzet voor de huidige rebellen, omdat zij met hun keuze om rebel te worden vaak tegen bestaande genderrollen ingingen. Maar hun ervaringen motiveren niet alleen diegenen die effectief de wapens opnemen tegen het Ethiopische leger. De verhalen van deze vrouwelijke strijders kunnen ook dienen als propaganda en model voor de jongeren die zijn opgegroeid in de extreem gewelddadige context van de Ogaden maar zich (nog) niet inzetten voor het ONLF.

Dit heeft twee erg verschillende gevolgen voor de manier waarop deze vrouwen omgaan met hun oorlogsherinneringen en -trauma's. Enerzijds geeft hun aanzien en respect toegang tot een beter sociaal netwerk en dus tot meer hulp en ondersteuning in hun oude dag. Dit is vooral van belang voor die oud-strijders die intussen Ogaden zijn ontvlucht en nu proberen te overleven in bijvoorbeeld de sloppenwijken van Nairobi. Enerzijds zijn familieleden en vrienden erg trots om voor deze helden te kunnen zorgen. Anderzijds hebben deze vrouwen ook een imago van kracht en standvastigheid hoog te houden tegenover de jongere generaties. Als zij hun eigen voorbeeldstatus niet willen aantasten kunnen realistische verhalen vol leed en verbittering beter niet worden besproken. Echt traumatische gebeurtenissen komen daardoor zelden aan bod.

Er is dus heel wat meer psychologisch, antropologisch, historisch en vooral gendergericht onderzoek nodig om te achterhalen hoe Ogadeenvrouwen omgaan met deze tweespalt

Ogaden als voorpaginanieuws bij *The New York Times* (18 juni 2007). Dit artikel wordt door veel Ogadeeni gekoesterd als eerste echte internationale rapportering van het conflict.

dus een sterke frustratie onder de bevolking, wat verzet tegen het centrale bestuur mogelijk maakte. Door een belofte van verandering te koppelen aan een nationalistische boodschap wist het WSLF steun te vinden voor hun strijd.

Wanneer je aan vrouwelijke voormalige rebellen vraagt waarom ze zich aansloten bij het WSLF krijg je dan ook steeds een erg *politiek* getint antwoord, dat meestal past in een van twee veelvoorkomende politieke motieven. Sommigen vchten voor een groter Somalië dat ook de Ogaden besloeg, een discours dat tijdens het conflict vooral door de Somalische politieke klasse werd uitgedragen.²⁰ Anderen streden voor een onafhankelijk Ogaden los van zowel Ethiopië als Somalië, een vertoog dat dan weer door (een deel van) het WSLF werd onderschreven.²¹ Terugkijkend op het conflict blijkt het echter erg moeilijk om *persoonlijke* motivaties te achterhalen, omdat beide politieke discoursen elk persoonlijk verhaal op lijken te eisen. Wat wel steeds terugkwam in alle getuigenissen was het idee dat men streed tegen de Ethiopische 'kolonisering' van Ogaden, een voorstelling die ook vandaag nog wordt gebruikt door de strijders van het Oga-

opvallend politieke beweegredenen om zich in de strijd te werpen niet onbelangrijk. Het politieke discours in Ogaden is de afgelopen 30 jaar immers weinig veranderd. Uiteraard staan er nieuwe spelers op een veranderend veld. De open oorlog tussen staten is ingeruild voor een burgeroorlog tussen regeringstroepen en de rebellen van het Ogaden Nationaal Bevrijdingsfront (ONLF) en hun guerrillatechnieken. Maar nog steeds wordt er door het ONLF gesproken over een Ethiopische kolonisatie van Ogaden die iedere 'ware' Ogadeeni de wapens doet opnemen tegen de bezetter.²³

Net omdat de strijd rond Ogaden nog lang niet afgelopen is en het idee van verdrukking wijdverbreid is, zijn de verhalen over de oorlog nog steeds erg populair in Ogaden en de Somalische diaspora. De oorlog is in de ogen van vele Ogadeeni het bewijs dat een onafhankelijk Ogaden geen droombeeld is. Immers, waren de Somalische troepen er niet in geslaagd de Ogaden kortstondig te bevrijden alvorens een Sovjetalliantie hen terugdrong? Volgens verschillende respondenten was de overwinning in de jaren zeventig vlakbij en nu de allianties van de Koude Oorlog zijn verdwenen, zou een overwinning misschien wel

en hoe hun sociale netwerken hierop inspelen. De herinnering van de Ogadenoerlog mag dan wel een copingstrategie blijken te zijn, de vraag blijft hoe die strategie precies werkt. Bovendien is er nog erg veel informatie nodig over de positie van (gemilitariseerde) vrouwen in de Somalische gemeenschappen om een sterke genderanalyse te kunnen maken van de rollen van vrouwen in de Ogadengemeenschap. ///

Noten:

- ¹ Met dank aan de redactie van *Historica* en de anonieme referent voor de vele nuttige opmerkingen en verbeteringen.
- ² Library of Congress Federal Research Division, *Somalia: a Country Study*. Washington, D.C., 1993, pp. 74-75.
- ³ G. Tareke, 'The Ethiopia-Somalia War of 1977 Revisited', in: *The International Journal of African Historical Studies*, 33 (2000), 3, pp. 635-667 en D.D. Laitin, 'The War in the Ogaden: Implications', in: *Journal of Modern African Studies*, 17 (1979), 1, pp. 95-115; p. 112.
- ⁴ Voor meer informatie over het huidige conflict, zie R. Van Hauwermeiren, 'De harde maar uitzichtloze oorlog om de Ogaden', in: <http://www.mo.be/artikel/de-harde-maar-onzichtbare-oorlog-om-de-ogaden> en W. Lloyd-George, 'Ethiopisch conflict Ogaden wordt uitzichtloos', in: <http://www.mo.be/artikel/ethiopisch-conflict-ogaden-wordt-uitzichtloos>.

- kel/ethiopisch-conflict-ogaden-wordt-uitzichtloos.
- ⁵ Hiermee bedoel ik het idee dat vrouwen een passieve rol als slachtoffer bedeed krijgen. Wanneer er toch aandacht is voor de actieve rol van vrouwen, beperkt die zich meestal tot zorgende functies.
- ⁶ D. Mazurana, A. Raven-Roberts en J. Parpart, *Gender, conflict, and peacekeeping*. Oxford, 2005.
- ⁷ A. Macdonald, 'New Wars: Forgotten Warriors: Why Have Girl Fighters Been Excluded from Western Representations of Conflict in Sierra Leone?', in: *Africa Development*. 33 (2008), 3, pp. 135-145.
- ⁸ A. Macdonald 'New Wars...' p. 138
- ⁹ Ik las verschillende kranten uit de jaren 1970, met name *The New York Times* (VS), *De Vooruit* (België) en de Keniaanse dagbladen *The Daily Nation*, *Sunday Nation* en *The Standard*.
- ¹⁰ A. Lockyer, *Opposing Foreign Intervention's Impact on the Course of Civil Wars: the Ethiopian-Ogaden Civil War, 1976-1980*, paper gepresenteerd tijdens de Australasian Political Studies Association Conference' (University of Newcastle), 25-27 September 2006.
- ¹¹ M.A. 14-03-2011, Mombasa.
- ¹² Anonieme respondent, maart 2011, Mombasa.
- ¹³ ONLF Deputy Head of Information Office, 27-04-2011, Nairobi.
- ¹⁴ Voor diverse artikelen hierover, zie www.sabahionline.com.
- ¹⁵ T. Adebo, 'Conceptualizing society and democratization in multiethnic developing state: the case of Ethiopia', in: K. Fukui, E. Kurimoto en M. Shigeta (red.), *Ethiopia in broader Perspective. Papers of the XIIIth International Conference of Ethiopian Studies. Vol. II*. Kyoto, 1997, pp. 3-20.
- ¹⁶ M. Ottaway en D. Ottaway, *Ethiopia. Empire in Revolution*. Londen/New York, 1978.
- ¹⁷ C. Clapham, *Haile-Selassie's Government*. Londen, 1969.

- ¹⁸ P.B. Henze, 'Retrospective on opposition to the DERG', in: K. Fukui, E. Kurimoto en M. Shigeta, *Ethiopia in broader Perspective. Papers of the XIIIth International Conference of Ethiopian Studies. Vol. I*. Kyoto, 1997, pp. 151-162.
- ¹⁹ *Daily Nation*, 8 juli 1977.
- ²⁰ S.n., 'Confrontatie in de Ogaden', in: *Keesings Historisch Archief*. 46 (1977), 2402, 1977, pp. 609-611.
- ²¹ *Daily Nation*, 18 augustus 1977.
- ²² ONLF Deputy Head of Information Office, 27-04-2011, Nairobi.
- ²³ ONLF Foreign assistant secretary for Africa en ONLF Deputy Head of Information Office, april 2011, Nairobi.

Remco Van Hauwermeiren (1988) is historicus en werkt momenteel voor BTC, het Belgische Ontwikkelingsagentschap, in Tanzania. Dit artikel is een verwerking van zijn masterscriptie waarvoor hij de Johanna W.A. Naberprijs 2012 ontving.

Contact: remco.vanhauwermeiren@gmail.com

www.tijdschriftlover.nl

Lees LOVER!

- online
- gratis
- gegarandeerd non-profit

Volg ons op
Facebook: Tijdschrift Lover
Twitter: @LOVERweb
LinkedIn: Tijdschrift Lover

HISTORICA

Kijk eens terug...

Wist je dat je via onze website ook oude nummers van *Historica* kunt bestellen?

De inhoud van sinds 1998 verschenen nummers is daar makkelijk te vinden, evenals het bestelformulier.

www.gendergeschiedenis.nl > Historica

Historica - Hét tijdschrift over gendergeschiedenis

DIGES | geschiedenis & media

dtp | internet | geschiedenis

Publicatieassistent voor web en print!

Zetwerk, vormgeving, websites (ook Joomla!):
 Diges zorgt ervoor dat uw informatie duidelijk overkomt.

Kijk eens op de site of neem vrijblijvend contact op via info@diges.nl.

www.diges.nl

De turbulente loopbaan van Wilhelmina Bladergroen (1908-1983)

Vrouw tussen praktijk en wetenschap

sche en ruimtelijke verkenningproces alsnog zou doorlopen. Ze ontwikkelde daarom voor haar patiënte een bewegingstherapie, waarbij ze gebruik maakte van de Mensendieckmethode en haar liet tasten, bouwen en mozaïeken leggen om de ruimte te verkennen. Ook zette ze montessorimateriaal in. Het resultaat was spectaculair: binnen een jaar zat de patiënte met rekenen, tot dan toe haar grootste struikelblok, op het niveau van het middelbaar onderwijs. Ook haar gedrag veranderde ten goede.

Mien Bladergroens “toevallige vondst”, zoals ze het zelf altijd noemde, valt terug te voeren op haar eigen fascinatie voor beweging, die al tijdens haar gymnasiumjaren ontstond. Ze omschreef het ontstaan ervan later als “een bewustwording van levensdynamiek, die bevrijding, verwijding betekende”. Daarom had ze er na haar diploma eerst ook voor gekozen om gymnastieklerares te worden. Zo toevallig was haar vondst dus niet. Maar ze kende er wel grote betekenis aan toe. Voor de rest van haar leven was ze er heilig van overtuigd dat kinderen vaak leer- en gedragsproblemen kregen door een stoornis in motorische of ruimtelijke ontwikkeling – en dat die problemen verminderden of zelfs verdwenen door die processen alsnog door te maken.

Dankzij dit moment van serendipiteit had ze ook het domein gevonden waarin ze haar “bestemming” kon gaan realiseren. Deze eerste patiënte, die Bladergroen haar hele leven als cruciale casus, bijna als een *raison d'être* zou gaan opvoeren, markeerde de overgang van de “verloren illusies” naar een nieuw, professioneel vrouwenbestaan. En hoewel ze na haar afstuderen nooit meer gymlessen gaf, bleef fascinatie voor het bewegende lichaam bij het kijken naar kinderen altijd haar primaire richtsnoer.

Succesvol “practiciëne”

Ruim tien jaar later werd Wilhelmina Bladergroen in Groningen benoemd tot lector, toen een functie net onder de hoogleraar in de kinderpsychologie. Tot dan toe werkte ze met veel succes in de praktijk. Midden in de Tweede Wereldoorlog tilde ze in Amsterdam een instituut van de grond voor ‘normale’ kinderen met leer- en gedragsproblemen, zoals haar eerste patiënte die ook vertoonde. Kinderen werden er getest en konden aangepast onderwijs volgen, eventueel in internaatsverband. Na de

Hoe werd de dochter van een Amsterdamse kantoorboekhandelaar uit de vroege twintigste eeuw hoogleraar orthopedagogiek in Groningen en hoe bracht ze het ook nog eens schijnbaar moeiteloos tot BN'er *avant la lettre*? Welke seksestrategie maakte dat ze zo kon uitstijgen boven de meeste vrouwen van haar tijd?

En waardoor stortte die spectaculaire loopbaan dan toch als een kaartenhuis in elkaar? Aan de hand van mijn vorig jaar verschenen biografie van haar, *Wilhelmina Bladergroen – vrouw in de eeuw van het kind* gaat dit artikel op zoek naar antwoorden.¹

/ Mineke van Essen /

Op een kruispunt

In 1938 werd de studente psychologie Mien Bladergroen dertig. Al jaren bekostigde ze als gymnastieklerares zelf grotendeels haar studie. Samen met een tijdelijke beurs van de Stichting Opleidingsfonds voor Vrouwen (het Henriëtte Beckfonds) en kost en inwoning bij haar ouders kon ze het net redden. Maar nu stond ze op een kruispunt. Dertig jaar en nog geen spoor van een man om mee te trouwen, dat markeerde voor vrouwen in vooroorlogs Nederland de overgang naar “een critieke fase [...] die der vervlogen of verloren illusies”, zo omschreef ze die positie zelf vijftien jaar later. “Elk meisje droomt zichzelf als partner van een man, als moeder van een gezin” en kwam daarom na haar dertigste “voor een moeilijk probleem te staan”. Zij moest zich gaan “instellen op het feit, dat haar beste jaren voorbij zijn en dat de huwelijkskansen verminderen”

en er rekening mee gaan houden “haar bestemming in hun werkring” te moeten vinden.² Miens eerste patiënte, een 27-jarige vrouw die ze als assistente van haar professor in 1937 te behandelen kreeg, was daarom achteraf bezien een geschenk uit de hemel. Dankzij haar deed ze de “toevallige vondst” die haar leven richting zou geven.

Serendipiteit

De 27-jarige vrouw had zich door allerlei gezondheidsproblemen in haar kinderjaren nauwelijks kunnen bewegen. Ze werd voor ‘debiel’ aangezien en vertoonde als meisje zoveel problemen dat ze zes jaar lang – en zonder succes – in Wenen bij Anna Freud was behandeld. Dankzij haar gymnastiekopleiding bekeek Mien Bladergroen de vrouw op een nieuwe manier. Volgens haar waren de problemen van de patiënte te wijten aan het vroege gebrek aan beweging en zouden ze misschien wel verdwijnen als de vrouw het hele motori-

oorlog ontwikkelde dit initiatief zich binnen een paar jaar tot het Psychologisch-Paedagogisch Instituut Amsterdam (PPIA). De testafdeling werd een diagnostisch centrum dat jaarlijks ruim 250 kinderen testte, de school groeide uit tot de eerste lomschool van Nederland (onderwijs voor kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden) en het internaat huisvestte circa twintig kinderen die langduriger moesten worden geobserveerd. Bladergroen had op eigen kracht vorm gegeven aan een

Foto boven: Mien Bladergroen als gymnasiaste
Foto links: Bladergroen naast haar eerste auto, een Opel Olympia, begin jaren vijftig

uniek experiment en ging daardoor de geschiedenis in als 'moeder van het lomonderwijs'.

Juist vanwege die prestatie zag het College van Curatoren van de Rijksuniversiteit Groningen in haar een ideale kandidate voor het nieuwe lectoraat in de kinderpsychologie, waarvoor gezien het onderzoeksobject "mijns inziens een vrouw geschikt is", zoals de zittende hoogleraar H.J.F.W. Brugmans het stelde. Maar voor Bladergroen voelde hij niets en de faculteit was het volledig met hem eens. Die wilde geen ongepromoveerde "practiciënne". Bovendien zagen ze haar daar ook als persoon niet zitten, ze zou volgens Brugmans "een querulante" zijn. Maar Bladergroens twee voornaamste pleitbezorgers in het College, de machtige secretaris J.L.H. Cluysenaer en de psychiater J.C. van Anandel, trokken zich

van de faculteit niets aan. Zij interpreteerden de bezwaren juist als voordelen. Het was hun ambitie om de Groningse universiteit een centrale rol te laten spelen bij de zorg voor kinderen in de knel in de noordelijke regio en Bladergroen had bewezen dat uitstekend te kunnen. Ze beschikte bovendien over diagnostische en therapeutische ervaring met kinderen, wat met het oog op de studenten heel waardevol was. Daarnaast wilden beide heren een lector die doortastend was en opgewassen leek tegen hoogleraar Brugmans, in hun ogen een uitgebluste man van wie weinig elan meer te verwachten viel. Cluysenaer vond Bladergroen bij kennismaking geweldig, schreef hij Van Anandel:

"Ik was nogal verrukt van haar, dat wil zeggen van haar energie en zakelijkheid. Ze zal voor curatoren zeker lastiger worden dan mej B. [voorkeur van faculteit] maar dat heeft ook zijn voordelen!!"

Dat ze nog geen proefschrift had geschreven, vonden ze niet zo'n bezwaar, temeer omdat ze er al vanaf haar afstuderen in 1940 wel onderzoek voor deed. Door de oorlogsomstandigheden en het vele werk op het PPIA was het boek alleen nog niet afgerond.

Of Van Anandel en Cluysenaer wisten dat Bladergroen haar benoeming tegen wil en dank accepteerde? In elk geval was ze veel liever in Amsterdam gebleven, waar ze haar PPIA omgezet had willen zien in een centrale gemeentelijke instelling voor kinderen met leerproblemen, onder haar leiding en gelieerd aan de Universiteit van Amsterdam. Toen de gemeente haar instituut niet wilde overnemen, ondermeer omdat er grote schulden bestonden, was ze bitter teleurgesteld. Groningen was daarom in zekere zin een troostprijs, vooral aantrekkelijk vanwege het plan voor zo'n aan de universiteit gelieerd "pedologisch" instituut. Bovendien zou

ze er haar ambitie om te promoveren misschien eindelijk kunnen waarmaken. Tegelijkertijd wilde ze haar eigen Amsterdamse schepping niet loslaten. Met het argument dat het PPIA haar nog niet kon missen, bedong ze in Groningen dat ze dit instituut nog een tijdje mocht blijven leiden, en wel twee dagen per week. Ze zou het werk daar uiteraard gaan afbouwen, maar wilde zich niet vastleggen op een termijn. De curatoren gingen met die constructie akkoord.

"Op de grens van twee werelden"

Zo had Wilhelmina Bladergroen als jonge veertiger een plaats in de openbaarheid veroverd die vrijwel geen enkele ongetrouwde vrouw kon evenaren. Maar lastig bleef haar

positie wel. De Groningse universiteit – en die niet alleen – was in 1950 onloochenbaar een mannenwereld. De enige categorie vrouwen die er een substantiële rol in speelde, bestond uit de 'vrouwen van', uit de hooglerarendames dus. Hun betekenis ontleenden zij aan het sociaal en emotioneel ondersteunen van hun echtgenoten. Vrouwen 'in their own right', docenten als Wilhelmina Bladergroen, vormden een uitzondering. Toen Wilhelmina in het najaar van 1949 haar entree maakte, waren het er op een totaal van circa 130 slechts vijf, van wie vier werkzaam waren bij de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, waar psychologie toen deel van uitmaakte. Slechts een van hen, de hoogleraar oude geschiedenis Elisabeth C. Visser, had een volledig dienstverband.

Al lijkt het er weinig op, de Groningse academie, die ooit met Aletta Jacobs de allereerste vrouwelijke student van Nederland toeliet³, onderscheidde zich nog steeds als een relatief vrouwvriendelijke instelling. Van de bijna 2000 studenten die de stad in 1950 telde, was 21 procent vrouw, ruim boven het landelijk gemiddelde van 15.⁴ Wel bestonden er veel verschillen tussen de faculteiten. In de kleine faculteit der Letteren en Wijsbegeerte lag het percentage vrouwen veel hoger en kwam uit boven de veertig. In haar eigen faculteit nam Bladergroen dus geen uitzonderingspositie in. Haar studenten uit de beginjaren vertelden bovendien dat de sekse van een docent hen volstrekt onverschillig had gelaten. Volgens hen was er niet echt een probleem geweest.

Maar Mien Bladergroen wist wel beter. Dat blijkt duidelijk uit het artikel 'De werkende vrouw boven 30 jaar', dat ze in 1953 publiceerde. De vrouw, schreef zij,

*"leeft nog als het ware op de grens van twee werelden: de ene is die der vrije ontplooiingsmogelijkheid, welke in principe in de maatschappij aanwezig is en anderzijds een wereld van nog nawerkende traditionele inzichten in het wezen van de vrouw die ongemerkt het leven van de vrouw in bepaalde richting sturen."*⁵

Al kregen vrouwen veel meer kansen en mogelijkheden dan een halve eeuw eerder, er bleven volgens Bladergroen vooroordelen bestaan:

"Zelfs, waar de vrouw gemeend heeft zich daarvan te kunnen bevrijden, ontmoet zij in het maatschappelijk leven nog stille of openlijke weerstanden, welke ontspruiten aan deze traditionele gevoelens, terwijl zij daarmee innerlijk nog meer te maken heeft, dan zij veelal wil toegeven."

In haar betoog over de complexe positie van de werkende vrouw leunde Bladergroen sterk op de psychoanalytisch georiënteerde Carl Jung, en meer nog op de uitwerking van zijn anima-animusconcept zoals de Amerikaanse vrouwelijke arts M. Esther Harding die in de jaren dertig had gepubliceerd.⁶ Om zich in de

>>

moderne maatschappij staande te kunnen houden, ontwikkelden werkende vrouwen misschien te sterk hun “mannelijke kwaliteiten” als onpartijdigheid en zakelijkheid – hun animus, in de terminologie van Jung. Die dreigden zo de vrouwelijke kanten van de persoonlijkheid – de anima – te gaan overheersen, met kwalijke uitwassen zoals overdreven agressiviteit en heerszucht tot gevolg, schreef ze op gezag van Harding. Maar mannen gingen ook niet vrijuit. Door het traditionele vrouwbeeld in hun hoofd, dat van de anima, bleven ze vasthouden aan het oude vooroordeel dat vrouwen minder konden presteren dan mannen en vonden ze het moeilijk om hen als collega's te accepteren.

Ook in de privé sfeer signaleerde Bladegroen moeilijkheden, vooral omdat elke vrouw “van nature het moederschap in zich” droeg. Weliswaar konden “sexualiteit en moederlijkheid zich sublimeren in allerlei arbeid” die “een gedeelte der driftmatige factoren opvangt. Daarom kiezen vele vrouwen werk met kinderen”. Maar omdat “het niet ten volle mogelijk is biologische factoren uit te schakelen of te vervangen”, bleef er een groot gemis bestaan:

“De vrouw moet dikwijls, ondanks haar werk, een oplossing vinden voor het tekort aan liefde in haar persoonlijk leven. Haar ergste vijand is de eenzaamheid [...] Veelal wordt dan de oplossing gezocht in een vriendschap of samenwoning met een andere vrouw.”

Wat ook kon helpen, was het vinden van werkzaamheden “die haar wezen zoveel mogelijk bevredigen”, “zich een eigen huis en sfeer scheppen, welke de eenzaamheid gedeeltelijk kan compenseren” en regelmatige ontspanning.

Haar eigen privé bestaan had Bladegroen goed voor elkaar, beter dan zij kon een ongetrouwde vrouw het aan het begin van de jaren vijftig niet treffen. Ze bekleedde een prestigieuze functie met een goed salaris, waardoor ze zelfstandig kon gaan wonen in een ruim

Ex Libris uit de jaren zestig

In het cortège op weg naar haar eerste promotie als hoogleraar, 1967

huis in het chique Haren, ook toen al het Wasenaar van het noorden. In tegenstelling tot andere ongetrouwde vrouwen had ze bovendien een soort gezin, want ze bracht zowel een pleegzoon in de puberleefstijd als haar inwonende huishoudster mee naar Groningen. Daardoor kon ze gevoelens van eenzaamheid omzeilen. Een jaar of wat later ging ze samenwonen met een vriendin die in Amsterdam psychologie studeerde, Mimi Nooteboom. En in haar werk als kinderpsychologe kon ze zowel haar “moederlijkheid sublimeren” als haar ambities en idealen kwijt. “Het gelukkigst zijn dan die vrouwen”, schreef ze in 1953 met, het kan haast niet anders, haar eigen bestaan voor ogen,

“die uit roeping een werkkring hebben gekozen en zich daaraan met hart en ziel wijden [...] De vrouw, die een positieve relatie met haar werk gevonden heeft, zal op omstreeks 40 à 45-jarige leeftijd een positieve invloed kunnen hebben op haar arbeidsomgeving”

Haar toevallige vondst uit 1937 had haar dus veel gebracht.

Duizendpoot met “ontembare energie”

In de jaren die volgden, ontwikkelde Bladegroen zich inderdaad tot ‘practiciëne in de wetenschap’. Ze zette de universitaire kinder-

psychologie in Groningen op poten en publiceerde regelmatig, zowel in praktisch georiënteerde tijdschriften als in wetenschappelijke periodieken. Daarin schreef ze over haar specialisatie, de diagnostiek en therapie van leerproblemen zoals dyslexie. Ze legde verband met motorische ontwikkelingsstoornissen en gaf aan hoe die te traceren en te herstellen waren. Alleen het ultieme stempel van wetenschappelijkheid, het proefschrift, dat kon ze maar niet verwerven. Daarvoor liet ze zich toch te veel meeslepen door de praktische kanten van haar werkende bestaan. Altijd al had ze veel dingen tegelijk gedaan, maar in deze jaren werd ze een ware duizendpoot.

Omdat het haar min of meer toegezegde pedagogische instituut niet snel van de grond leek te komen, zette ze vrijwel direct na haar aanstelling een privépraktijk op in eigen huis, al gauw gecombineerd met een schooltje op haar zolder, waaruit in 1956 in het Drentse Eelde een volledig gesubsidieerde lomschool groeide. Desondanks bleef ze zich er intensief mee bemoeien, wat haar vermoedelijk toch gauw een dag in de week kostte. In de regio was ze betrokken bij diverse Medisch Opvoedkundige Bureaus en bij enkele residentiële inrichtingen voor kinderen met ernstige beperkingen, hield her en der lezingen, trad op in cursussen en gaf jarenlang les op de Groningse Academie voor Lichamelijke Opvoeding. Intussen bleef ze ook nog steeds met één been in Amsterdam staan, waar ze vrijwel elke

week vanaf donderdagavond leiding gaf op het PPIA. Van afbouwen leek geen sprake te zijn. We zijn “misschien dom geweest” door geen termijn te noemen, schreef secretaris Cluysenaer aan mede-Bladergroenadep Van Andel. Haar privépraktijk bracht Bladergroen door heel Nederland, waar zij en haar medewerkers overal kinderen testten en adviezen gaven. Ze leidde dus eigenlijk drie parallelle, vrijwel voltijdse levens: universiteitsdocente, practicienne met een eigen landelijke praktijk en manager van pedagogische instituten in Amsterdam en in Eelde.

Haar twee universitaire beschermheren Van Andel en Cluysenaer dreef ze meer en meer tot wanhoop. Er kwam maar geen einde aan de als tijdelijk bedoelde Amsterdamse verplichtingen en ze bleef daarnaast ook voortdurend nieuwe initiatieven ontwikkelen. “Het ongeluk is dat zij zo’n ontoombare energie heeft”, schreef Cluysenaer op 3 februari 1956 aan Van Andel.

“Zij is dan nu weer, naast al haar andere werk, begonnen met een eigen school van ongeveer veertig leerlingen [...] volkomen buiten de bestaande voorschriften om, en zonder dat wij er ook maar iets van wisten en naar ik vrees in onvoldoende lokalen en met onvoldoende hulp. Ik zie de zaak vrij hopeloos. Wij kunnen één, wij kunnen twee en wij kunnen vijf projecten van haar steunen, maar als zij altijd weer meer gaat doen dan komen wij er nooit uit, en nogmaals als ik hoor wat zij op het ogenblik allemaal doet, dan heb ik aan de ene kant de grootste bewondering, maar aan de andere kant een erg benauwd gevoel met betrekking tot het gehalte van al dat werk.”⁷

Hoogleraar onder voorbehoud

Desondanks had ze door al haar activiteiten op het terrein van leerstoornissen op vijftigjarige leeftijd veel gezag en landelijke bekendheid opgebouwd. Toen er daarom in 1958 een hooglerarenpositie werd gecreëerd in het nieu-

we vakgebied van de orthopedagogiek, kon het Groningse College van Curatoren eigenlijk niemand anders voordragen dan Bladergroen. De faculteit maakte echter opnieuw bezwaar; ze was immers nog steeds niet gepromoveerd. In de beste poldertraditie zou de benoeming daarom pas ingaan nadat ze haar dissertatie had voltooid – wat volgens haar eigen optimistische schatting met een half jaar studieverlof zou moeten lukken.

Maar het kwam er niet van. Het studieverlof schoof ze zelf op de lange baan, ze ging zich intensief bemoeien met de wereldwijde promotie van het kinderspel, waarover ze in 1961 in Groningen een internationaal congres organiseerde, ze trad toe tot landelijke commissies die veel tijd en aandacht vroegen, publiceerde een leerboek kinderpsychologie dat een bestseller werd, kreeg een zwaar auto-ongeluk waar ze maar met moeite van herstelde en bleef prioriteit geven aan haar vele praktische bezigheden. Aan wetenschappelijk onderzoek ter onderbouwing van haar ‘toevallige vondst’ kwam ze niet toe. Weliswaar richtte ze hiervoor met steun van Twentse industriëlen een onderzoekstichting op, de Stichting Research Leermoeilijkheden, maar die genereerde onvoldoende subsidie. Daardoor bleef ze haar hypothese over de relatie tussen leerstoornissen en motorische ontwikkelingsachterstanden legitimeren met haar “klinische ervaringen” – waarbij een steeds meer aangedikte versie van haar eerste casus meestal het uitgangspunt vormde.

Uitzonderlijk was het beroep op casuïstiek in haar tijd niet. Bevindingen uit de klinische praktijk golden destijds vrij algemeen als wetenschappelijk bewijs. Ook fenomenologen van naam en faam binnen de gedragswetenschappen produceerden geen harde empirische bewijzen en maakten gebruik van gevalsstudies – die ze net als Bladergroen naar behoefte bijkleurden. Hetzelfde geldt voor de toenmalige psychoanalyse en voor allerlei meer medisch gericht onderzoek. Maar met de wen-

ding van de gedragswetenschappen naar de empirisch-analytische methode, verpersoonlijkt in de Amsterdamse hoogleraar psychologie A.D. de Groot, raakte deze kwalitatieve benadering vanaf de jaren zestig steeds meer in diskrediet.⁸ Onderzoek moest kwantitatief zijn en statistisch kunnen worden getoetst. Bladergroen gruwde daarvan. Volgens haar maakte dit type onderzoek het levende kind onzichtbaar.

Al met al was Bladergroen zeven jaar na haar conditionele hooglerarenbenoeming nog steeds geen professor. Waarom maakte ze dat proefschrift niet even af? Vluchtte ze voor iets waar ze niet toe in staat was, speelde de duizendpoot haar parten, werd ze verslaafd aan landelijk aanzien en aan het BN’er zijn dat eruit voortvloeide, kreeg ze tegenwerking van collega-wetenschappers die haar opvattingen niet deelden of die jaloers waren op haar roem? Het zal allemaal hebben meegespeeld. Maar vooropstellen van de praktijk had ook met haar sekse te maken.

Een seksestrategie

Traditioneel bestond er binnen het domein van opvoeding en onderwijs een scheiding van taken op basis van sekse. Van oudsher werden vrouwen geassocieerd met het moederschap en dus met het verzorgen en opvoeden van eigen en andermans kinderen. In het verlengde ervan speelden ze ook professioneel een rol in de pedagogische praktijk, bijvoorbeeld als onderwijzeres of kinderverzorgster. Reflectie op de praktijk in de vorm van studie, theorievorming en wetenschappelijk onderzoek was al even traditioneel aan mannen voorbehouden.⁹

Tegen het einde van de negentiende eeuw kwam hier verandering in. Dankzij moderne ideeën over vrouwenrechten en -emancipatie werden vrouwen zich bewust van hun mogelijkheden, ze gingen zich ontplooiën, mochten studeren en kregen toegang tot functies die voorheen aan mannen waren voorbehouden. >>

Voorzitter van het internationale spelcongres te Groningen, 1961

Deze nieuwe ideeën vonden ook een voedingsbodem in de wereld van opvoeding en onderwijs. Daar ontstond een internationale beweging van vrouwen die zich inzetten voor een betere, meer kindgerichte opvoeding. Deze zogenaamde Kindergartenbeweging maakte deel uit van een meer algemene pedagogische vernieuwingsbeweging, die de aankomende twintigste eeuw uitriep tot de 'eeuw van het kind'.¹⁰

Via de Kindergartenbeweging drongen

De vormde. Daarmee bleven ze zich voegen in de traditionele beeldvorming, die vrouwen nu eenmaal altijd met de praktische kanten van de opvoeding associeerde.¹² Tegelijkertijd was het een strategie om te worden erkend. Ook Bladergroen gebruikte deze seksestrategie. Zij stelde "goed kijken naar het kind" altijd boven abstracte wetenschap en manifesteerde zich nadrukkelijk als praktijkvrouw met een moederlijk kloppend hart voor het bedreigde kind.

De sekserol die aan deze strategie ten grond-

Professor voor halve dagen

Zes jaar na haar geconditioneerde benoeming gaf de faculteit het wachten op. De belangstelling van studenten voor het vak orthopedagogiek groeide zo sterk dat een gezichtsbepalende professor niet langer kon worden gemist. Hoewel het College van Curatoren nu wel bezwaar maakte – Bladergroens beschermheren Cluysenaer en Van Anandel waren inmiddels vervangen – stemde het uiteindelijk toch in met de benoeming. Naar verluidt gebeurde dit mede omdat prinses Christina, de jongste dochter van koningin Juliana, in 1966 voor een studie orthopedagogiek naar Groningen zou komen; zij moest toch wel bij een 'echte professor' kunnen studeren.

Al kwam het sporadisch voor, een niet gepromoveerde hoogleraar was een uitzonderlijk fenomeen. Maar "mejuffrouw Bladergroen", zo luidde de legitimatie van het faculteitsbestuur,

"had zoveel tijd en energie moeten gebruiken voor de opbouw van een theoretische theorie en praktijk en de stichting van scholen en instituten daarvoor; dat het begrijpelijk is dat zij niet voldoende rust en tijd heeft kunnen vinden voor een dissertatie-onderzoek. Zij is inmiddels al vele jaren lang werkzaam in een leidinggevende post in de opleiding, die de bekroning met een hoogleraarschap zeker wettigt. Ook heeft zij zich nationaal en internationaal een erkende naam en positie in de wetenschappelijke wereld verworven, die een hoogleraarschap eveneens wettigen. Bovendien ziet het er naar uit dat juist haar steeds toenemende verplichtingen het haar steeds moeilijker zullen maken het reeds begonnen proefschrift te beëindigen".

Met het opzetten van een volledig nieuwe afstudeerrichting binnen de pedagogiek, bestemd voor een sterk groeiende studentenpopulatie, kreeg ze bij haar benoeming een zware taak op haar schouders. Om die tot een goed einde te brengen had ze alle zeilen moeten bijzetten en, meer nog, drastisch moeten schrappen in haar andere bezigheden. Daarvan viel niets te merken, ze bleef de duizendpoot die ze altijd al was geweest. Uit korte notities die ze in augustus 1967 bijhield, komt dat duidelijk naar voren.

De eerste twee dagen van de week besteedde ze aan haar eigen Groningse praktijk, inclusief twee eraan gelieerde schooltjes voor kinderen met leerstoornissen, en aan de lomschool in Eelde. Op woensdag en donderdag ondernam ze allerlei activiteiten in het land, zoals het adviseren van ouders in Almelo en in Eindhoven en het geven van een lezing voor duizend kleuterleidsters in Nijmegen. Laat in de avond reed ze van daar door naar Amsterdam, waar ze midden in de nacht nog een bespreking had. De volgende dag ontving ze eerst patiënten in haar eigen Amsterdamse praktijk en werkte vervolgens 's middags en 's avonds op

Aan haar bureau op het Kinderpsychologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen, jaren vijftig

vrouwen voor het eerst in de geschiedenis door tot het hart van de wetenschap over het kind. Ze gingen er ook een bijdrage aan leveren, onder meer door nauwkeurige observaties, waarvoor ze niet zelden hun eigen kinderen gebruikten. Vrouwen als de Italiaanse Maria Montessori kregen al vroeg in de twintigste eeuw erkenning voor hun ideeën. Cornelia Philippi-Siewertsz van Reesema en haar moeder introduceerden haar methode in Nederland door in 1911 in Den Haag de eerste montessorischool op te richten.¹¹ De Oostenrijkse kinderpsychologe Charlotte Bühler-Malachowski werd, mede dankzij haar observaties, in de jaren dertig een wereldberoemd wetenschapster. Andere vrouwen volgden. Bladergroen dankte het podium voor haar gedachtegoed en daarmee ook haar latere faam aan het pedagogisch elan van de 'eeuw van het kind'.

Maar ondanks het internationale succes van vrouwen op het terrein van de kinderstudies speelde de traditionele taakverdeling tussen de seksen hun nog steeds parten. Er bleef aan wetenschappelijke activiteiten van vrouwen een geur van amateurisme hangen. Vrouwen droegen zelf aan dit imago bij door hun wetenschappelijke exercities meestal expliciet te verbinden aan de pedagogische praktijk, die voor hen zowel uitgangspunt als sluitstuk

slag lag, was haar al van kind af aan voorgehouden. In de vrijzinnig-protestantse kring waarvan zij door haar ouders deel uitmaakte, werd meisjes een serieuze levenshouding voorgedragen. De verhalen in het daar veel gelezen maandblad voor meisjes *Droom en daad* gingen over liefde en opofferingsgezindheid, over vrouwen die noden lenigden en hun leven in dienst stelden van de samenleving. Al gingen huwelijk en moederschap boven alles, meisjes moesten zich ook een eigen levensdoel kiezen, liefst een met maatschappelijke verantwoordelijkheid, waar ze in geval van nood ook hun beroep van konden maken. Haar eerste casus wees Bladergroen de weg die ze moest gaan. Vanaf dat moment vond ze de missie die het richtsnoer van haar leven zou worden. Symbool hiervoor staat de naam die ze in de Tweede Wereldoorlog op haar Amsterdamse Instituut aannam: Iwah, acroniem voor 'In Werken Altijd Helpend'. Waar ze kon, bood ze kinderen de helpende hand, gaf hen en hun ouders keer op keer de hoop dat het allemaal goed kon komen, stimuleerde pedagogische professionals om 'er uit te halen wat erin zit'. Ook in haar *Ex Libris* uit de jaren zestig – koesterende handen die een ontbottende roos omvatten – getuigt ze van die opdracht. De theorie kwam altijd op de laatste plaats.

Bladergroens bestseller, een veertien keer herdrukt studieboek over kinderpsychologie

het PPIA. Pas om twee uur 's nachts arriveerde ze weer thuis in Groningen. In het weekend las ze bij en deed de administratie.

“Het is alles aangetast”

Ook in minder roerige tijden dan die van de jaren zestig zou Bladergroen met deze manier van werken waarschijnlijk zijn vastgelopen. Maar de Nederlandse universiteiten en andere professionele organisaties waren inmiddels in de ban geraakt van de democratisering, waardoor het vanzelfsprekende gezag van alle autoriteiten ter discussie stond, zeker dat van iemand die werkte vanuit een empirisch niet ‘bewezen’ hypothese die ook nog eens aan steeds meer kritiek kwam bloot te staan. En zo werd wat een oogstperiode had moeten worden een aaneenschakeling van tragedies. Eerst stortte in 1969 haar Amsterdamse imperium in, begeleid door veel negatieve media-aandacht voor haar persoon. Haar medewerkers bij het PPIA lieten zich niet langer de wet voorschrijven en ouders kozen partij voor hen. De voorzitter van de oudercommissie noemde Bladergroen weliswaar “een markante figuur, aan wie wij veel dank verschuldigd moeten zijn voor haar inzicht het instituut te stichten, dat in een duidelijke behoefte voorziet”, maar ook “een moeilijke vrouw”:

“Zij is autoritair, zet haar zin door en heeft een te machtige positie. [...] In het bestuur, dat uit volslagen leken bestaat, ontmoet prof. Bladergroen geen tegenspraak. Van de personeelsleden, als ondergeschikten, wordt

geen tegenspraak geduld. Die overheersende rol van prof. Bladergroen is de enig juiste achtergrond van het conflict.”

Binnen een jaar was ze volledig uitgerangeerd bij het instituut dat ze decennia eerder zelf in het leven had geroepen.

In dezelfde tijd kwam ook haar relatie met Mimi Nootboom onder druk te staan. Beide vrouwen woonden niet alleen al vanaf 1955 in hetzelfde huis, maar hun bestaan was steeds meer verknoot geraakt. Ze verschenen gezamenlijk op familiefeestjes, kwamen bij elkaars vrienden op bezoek en maakten samen buitenlandse vakantie-reizen. Wat de relatie compliceerde, was hun professionele bondgenootschap. Hoe drukker Wilhelmina het kreeg, hoe meer ze haar vriendin inschakelde bij haar werk, en nadat Mimi in 1966 afstudeerde, kreeg ze van Bladergroen een vaste aanstelling op diens universitaire instituut.

Met de naar verluidt hysterische Nootboom viel moeilijk samen te leven, waardoor de twee vrouwen in 1968 afzonderlijk gingen wonen, maar desondanks niet zonder elkaar konden. Bladergroen had het er in deze jaren heel moeilijk mee, schreef ze in een van haar weinige bewaard gebleven dagboek aantekeningen:

“Mijn ex-huisgenote is geworden tot een tegenspeelster, één lange keten van verwijt en kritiek, één bron van zorg en vrees, vrees voor haar aanvallen van agressie [sic], vrees voor haar vaak gemene plagerij. Want, ondanks dat ze me niet moet, me haat, logeert ze hier en kan ze niet alleen zijn. Met dat al kan ik niet studeren, niet schrijven, zou ik volledig alleen willen zijn. Wat heeft contacten voor zin, als me nu zó duidelijk is gemaakt, dat ik een onmogelijk mens ben?”¹³

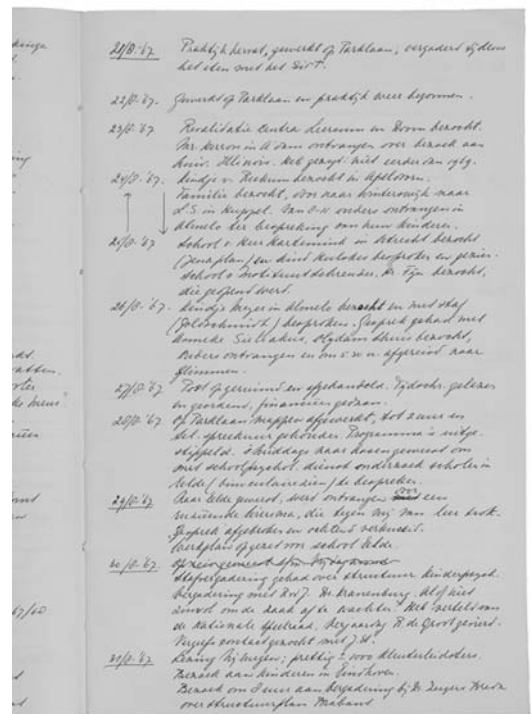
Een paar jaar later raakte Bladergroens onderzoekstichting in financiële problemen, deels door haar eigen nonchalante beleid, deels vanwege het uitblijven van subsidies doordat haar perspectief op leerstoornissen weinig serieus werd genomen. Na een tijdelijke redding dankzij het beschikbaar stellen van de royalty's van haar eigen bestseller, ging de stichting in 1974 toch failliet. In hetzelfde jaar kwamen al veel langer smeuulende problemen op haar universitaire instituut voor Orthopedagogiek aan het licht. Er ontstonden twee rivaliserende facties die elkaar op alle mogelijke manieren tegenwerkten. “Het is alles aangetast”, schreef ze ontgoocheld aan een ooit favoriete medewerker die zich tot haar grootste vijand had ontpopt. “Wat voor zin heeft dit alles?” In het zicht van haar zeventigste verjaardag – des-

tijds de reguliere emeritaatsleeftijd voor hoogleraren – legde ze het hoofd in de schoot en vroeg om ontheffing van de verantwoordelijkheid voor haar afdeling.

Cultuurkritiek

Na veertig jaar werken overheerste bij haar emeritaat in 1978 bovenal teleurstelling. “Ik heb niet kunnen bereiken dat er zicht op het kind is gekomen, dat er eerbied is gekomen voor het kind als individu met een eigen ontwikkeling,” zei ze tegen een journalist. Op de dag van haar afscheid publiceerde de *Volkskrant* een paginagroot interview met haar, op de voorpagina aangekondigd als: “Bladergroen: ‘Deze tijd ramp voor kind’”. Pessimistischer kon het haast niet. Ze hekelde de moderne gezinsopvoeding met het gebrek aan speelruimte, de echtscheidingen, het verschijnen van crèches, het constante lawaai van radio of televisie en het vakantiegejakkert met de auto naar Zuid-Frankrijk. Beklagen deed ze de kleine meisjes die van hun moeders elegante lange rokken aan moesten, waarin ze zich nauwelijks konden bewegen. Ze rekende genadeloos af met de scholen, waar nog steeds onvoldoende ernst werd gemaakt met onderwijsvernieuwing. Het kind werd niet begrepen, dat moest enkel “meelopen in het gareel” van de volwassenen: “Wij manipuleren het kind maar naar onze lusten en behoeften. Als we zo doorgaan, krijgen we een ontredder nageslacht.” Zij verweet de volwassenen te veel de eigen ambities te volgen, zichzelf te willen waarmaken >>

Staccato dagboek aantekeningen, zomer 1967

Professor Bladergroen tussen haar mannelijke collega's, portretgalerij van hoogleraren in de Senaatskamer van het Groningse Academiegebouw

over de rug van het kind.

Daarbij wees ze ook met een beschuldigende vinger naar het feminisme, de beweging die vanaf het midden van de jaren zestig opnieuw strijd leverde voor gelijke rechten tussen de seksen. In het verlengde ervan stelden feministen ook de vanzelfsprekendheid van het moederschap als de 'natuurlijke' vrouwenbestemming ter discussie. Bladergroen, trouw aan haar opvatting uit de jaren vijftig "dat elke vrouw van nature het moederschap in zich droeg", hield vast aan onwrikbare sekseverschillen. Moeders hoorden primair bij hun kinderen, stelde ze. Feministische moeders, die zich ontplooiden en buitenshuis werkten terwijl ze hun jonge kinderen onderbrachten in peuterspeelzaal of crèche, schoten schromelijk tekort.¹⁴

Succes en tragedie

Hoewel de universiteit haar een grandioos afscheid aanbood en haar geschilderde portret sindsdien in de historische eregalerij van hoogleraren in de Senaatskamer van het Groninger Academiegebouw hangt – een eerbetoon dat ze tot op de dag van vandaag deelt met maar één andere vrouw – stond ze toen eigenlijk bij de brokstukken van haar loopbaan. Haar kracht bleek tegelijkertijd haar zwakte te zijn geweest.

Haar onverschrokken inzet voor het kind in de knel bracht haar aanzien en landelijke bekendheid, maar legitimeerde ook de verwaarlozing van een degelijk theoretisch fundament. Ze vertrouwde haar hele leven op haar 'klinische ervaringen', de 'toevallige vondst' uit 1937 voorop. Per saldo gold wetenschap voor haar toch als sluitpost en won de 'practiciëne' het altijd van de professor. Daarmee bleef

ze dicht bij de traditie van haar voorgangsters, de vrouwen die in de beginnende 'eeuw van het kind' de wetenschappelijke kinderstudies exploreerden. Maar zo diskwalificeerde ze zichzelf wel als wetenschapper en werd in de academische wereld nooit voor vol aangezien.

Haar tomeloze energie maakte van haar een duizendpoot die overal haar sporen naliet maar die ook regelmatig steken liet vallen, tot dat ze ten slotte de controle volledig kwijt raakte. Als pionierster in de wereld van kinderen met leerstoornissen ontkwam ze niet aan de wet van de remmende voorsprong, waardoor ze op termijn links en rechts werd gepasseerd. Succes en tragedie vormden in het leven van Wilhelmina Bladergroen zo elkaars spiegelbeeld, ze ontsprongen uit dezelfde bron. ///

Noten:

- ¹ M. van Essen, *Wilhelmina Bladergroen. Vrouw in de eeuw van het kind*. Amsterdam, 2012. De inhoud van dit artikel is vrijwel volledig op deze biografie gebaseerd. Annotatie is daarom beperkt tot enkele cruciale verwijzingen naar uitspraken van Bladergroen zelf en daar waar het noemen van literatuur gewenst leek.
- ² W.J. Bladergroen, 'De werkende vrouw boven 30 jaar', in *Mens en onderneming. Orgaan van het Nederlands Instituut voor praeventieve geneeskunde te Leiden*, 7 (1953), pp. 352-367.
- ³ I. de Wilde, *Nieuwe deelgenoten in de wetenschap: vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871-1919*. Assen, 1998, pp. 58-60.
- ⁴ M. van Essen, *Opvoeden met een dubbel doel. Twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland*. Amsterdam, 1990, p. 93.
- ⁵ Deze en de volgende citaten onder dit kopje in: Bladergroen, 'De werkende vrouw boven 30 jaar', in M. van Essen, *Wilhelmina Bladergroen*, pp. 140-145.
- ⁶ M.E. Harding, *The way of all women: a psychological interpretation*. Londen, 1933. Bladergroen had in haar boekerij de editie uit 1946.
- ⁷ Rijksuniversiteit Groningen, *Bestuursarchief 1961-1995*, inv.nr. 3189.
- ⁸ T. Dehue, *De regels van het vak. Nederlandse psychologen en hun methodologie 1900-1985*. Amsterdam: 1990.
- ⁹ M. van Essen & M. Lunenburg, "De Zijlijn". Vrouwen en de pedagogische wetenschap in Nederland tussen 1779 en 1946,

in: *Pedagogisch Tijdschrift*, 17 (1992), pp. 414-429.

- ¹⁰ A. van Drenth & M. van Essen, "Shoulders squared ready for battle with forces that sought to overwhelm". West European and American women pioneering in educational sciences, 1800 – 1910; in *Paedagogica Historica*, 39 (2003), pp. 263-284.
- ¹¹ M. Hazenoot, *In rusteloze arbeid. De betekenis van Cornelia Philipp-Siewertsz van Reesema (1880-1963) voor de ontwikkeling van het onderwijs aan het jonge kind*. Groningen, 2010.
- ¹² A. van Drenth en M. van Essen, 'Dutch special education schools for children with learning disabilities in the interwar period'; in *Paedagogica Historica*, 47 (2011), pp. 805-824; Idem, 'The ambiguity of professing gender: women educationists and New Education in the Netherlands' in *Paedagogica Historica*, 44 (2008), pp. 379-396.
- ¹³ Bibliotheek Rijksuniversiteit Groningen, *Archief Bladergroen*, dagboekantekening 25-07-1969.
- ¹⁴ W.J. Bladergroen, 'Kinderstudie. Overwegingen van een oud-lector in de Kinderpsychologie'; in: H. Gosker e.a. (red.), *Psychologie in 1975. Theorie en praktijk van een veranderende wetenschap. Opgedragen aan prof. dr. J.Th. Snijders*. Groningen, 1975, pp. 213-224.

Mineke van Essen (1942) is historisch pedagoog en emeritus hoogleraar genderstudies aan de Rijksuniversiteit Groningen.
Adres: Algemene Pedagogische Wetenschappen, Grote Rozenstraat 38, 9712 TJ Groningen.

Contact: h.w.van.essen@rug.nl

Dienstbodes op vakantie naar Cannes

/ Pien Steringa /

Sommige familieleden blijven in herinnering door de verhalen die steeds opnieuw worden verteld. Of de spulletjes die achterbleven en zo een verhaal in stand houden. In mijn familie zijn dat de fotoalbums van 'de tantes', de zussen van mijn overgrootvader. Mijn betovergrootvader, een hoefsmid in het Drentse Eelde, had twaalf kinderen die al vroeg voor een eigen inkomen moesten zorgen.

De zussen (Frede)Rika (1871-1961) en (Harte)Mina(1873-1956) werkten als dienstbode en kwamen in 1895 naar Den Haag. (foto 1)

De zussen moeten in de jaren daarna hard hebben gewerkt en gespaard. Zo veel dat ze in 1912 in staat waren een eigen pension te beginnen aan de J.P. Coenstraat in het chique Bezuidenhout. De dames verdienden daarmee goed en ze konden zich een fotocamera veroorloven. Daardoor is hun leven vanaf dat moment ook in foto's te volgen. Hun voorname gasten, diverse familieleden en zijzelf werden in de gigantische tuin vastgelegd. (foto 2) De zaken gingen zo goed dat er in 1918 een paar straten verderop, in de Daendelsstraat, een eigen huis kon worden gekocht. (foto 3 en 4)

In 1925 ging de camera ook mee op vakantie.

De zussen reisden niet langer in het gevolg van een rijke dame, maar waren nu als zelfstandig ondernemer zelf op treinvakantie door Zwitserland, Italië en Zuid-Frankrijk. Daar werden mondaine plaatsen als Cannes, Monte Carlo en Menton bezocht. In 1926 volgde een reis naar de Ardennen en in 1927 naar Zwitserland.

De crisis van de jaren dertig, de Tweede Wereldoorlog en hun hoge leeftijd maakten een einde aan de succesvolle onderneming van 'de tantes'. In 1956 werden ze door mijn grootvader uit Den Haag opgehaald en kwamen ze inwonen in de smederij die vroeger hun ouderlijk huis was. Mina overleed al in dat jaar, 82 jaar oud. Rika overleed in 1961 op 90-jarige leeftijd. Ze werden uiteraard naast elkaar begraven in hun geboortedorp Eelde.

Pien Steringa is freelance vormgever en webdeveloper en verzorgt de opmaak van Historica. Ze studeerde geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

1. Links Rika (zittend) en Mina (staand) en hun zus Alie (rechts, zittend) met twee collega-dienstbodes bij de Haagse fotograaf Delboy (rond 1890) 2. Rika (links) en Mina, in de achtertuin van het pension aan de J.P. Coenstraat 3. Rika en Mina met kip in de tuin van de Daendelsstraat 4. Een eigen pand: Daendelsstraat 66 in de wijk Bezuidenhout, Den Haag 5. Mina op het terras van Grand Hotel Karersee in Noord-Italië (1925) 6. Tijdens een reis door de Ardennen: Mina tweede van links, Rika helemaal rechts. Achtergrond: landingssteiger te Cannes (1925)

Genderview met Karin Haanappel

In deze rubriek brengt *Historica* een onderzoeker voor het voetlicht die vanuit haar of zijn discipline reflecteert op de (mogelijke) meerwaarde om te werken vanuit een genderperspectief. Op de *Historica* pagina van de website van de Vereniging voor Gendergeschiedenis (VVG) kunt u reacties op deze rubriek posten. Op die manier willen *Historica* en de VVG actief het wetenschappelijke én publieke debat rond genderonderzoek stimuleren.

Deze keer komt Karin Haanappel (1968) aan bod. Karin Haanappel is kunsthistorica, afgestudeerd op het werk van de Franse beeldhouwster Camille Claudel aan de Universiteit Utrecht. Ook rondde zij daar een studie algemene letteren af. Haanappel richtte in 1996 Haanappel Art International - Bureau voor Cultuureducatie op en in 2009 het Instituut voor Vrouwelijke Kunstgeschiedenis. Bovendien publiceerde ze twee boeken: *Het Parijs van Isis* (2010) en *Herstory of Art* (2012). Naast onderzoek doen en schrijven geeft ze cursussen en lezingen door het hele land. Momenteel werkt ze aan een boek over het leven en oeuvre van Camille Claudel dat in december 2014 moet verschijnen.

© Kirsten Zimmerman

/ Kirsten Zimmerman /

Waarom richt je je op vrouwen in de kunstgeschiedenis?

Ik begon in 1989 met de studie algemene letteren in Utrecht. Ik volgde vakken bij allerlei letterenrichtingen, waaronder ook kunstgeschiedenis. Ik raakte zo enthousiast van het boek *The story of Art* van Ernst Gombrich dat ik besloot naast algemene letteren ook kunstgeschiedenis te doen. Het viel me toen al op dat de universiteit alleen het werk van mannelijke kunstenaars bespreekt. En ik vroeg me af waar de kunstenaressen in het curriculum te vinden waren.

Ik besloot op een vrouw af te studeren en zo kwam ik met Camille Claudel in aanraking. Rodin, haar minnaar, wordt in de colleges uitvoerig besproken, maar over Claudel wordt met geen woord gerept. Toen ik mijn afstudeeronderwerp in Utrecht voorlegde, waren de reacties van mannelijke docenten:

“Wat moet je met die vrouw? Doe iets leuk met Rodin!”. Uiteindelijk heb ik een vrouwelijke promotor gevonden, Inemie Gerards-Nelissen, die ook aan vrouwenstudies was ver-

bonden. Zij was wel enthousiast.

Nadat ik mijn diploma had behaald, heb ik de lerarenopleiding gevolgd. Ook als docent heb ik altijd vrouwen in het lesmateriaal proberen te stoppen. Door mijn kennis van Camille Claudel mocht ik in 2001 meewerken aan een tentoonstelling die aan haar was gewijd in het Singer Museum in Laren. Ik gaf daar ook lezingen en schreef artikelen voor het bulletin en de cd.

In 2009 constateerde ik dat ik al zolang afgestudeerd was en dat er in Nederland nog steeds geen enkel boek over vrouwelijke kunstenaars bestond. Er was af en toe een tentoonstelling, zoals die van Judith Leyster in het Frans Halsmuseum, maar geen echt Nederlands overzicht. Daarom richtte ik het Instituut voor Vrouwelijke Kunstgeschiedenis op, dat door middel van onderzoek en onderwijs vrouwelijke kunstenaars een (grotere) plaats wil geven in de canon van de kunstgeschiedenis. En ik besloot een boek te schrijven gebaseerd op gefundeerd onderzoek. Dat werd *Herstory of Art* dat in 2012 verscheen.

Wat maakt *Herstory of Art* anders dan andere overzichtswerken, afgezien van de focus op vrouwen?

Herstory gaat niet uit van de traditionele canon. De studie kunstgeschiedenis en de canon, gericht op mannelijke kunstenaars, zijn rond 1850 ontstaan en die zien de klassieke oudheid, een patriarchale samenleving, als bakermat van onze beschaving. Mijn mening is dat onze wortels veel verder teruggaan, namelijk tot de zogenaamd prehistorische culturen, zoals de Donaucultuur op de Balkan. Er zijn bewijzen dat die samenlevingen egalitaire, Oud-Europese landbouwculturen waren, totdat ze onder de voet werden gelopen door Indo-Europese dominante, patriarchale herdersculturen. Met egalitair bedoel ik niet alleen dat man en vrouw gelijkwaardig zijn, maar ook dat iedereen vanuit eigen potentieel een bijdrage levert aan de samenleving. Dat lijkt mij een veel beter voorbeeld voor vandaag de dag dan de klassieke oudheid.

Wat ik niet begrijp is dat Nederlandse universiteiten nog steeds vasthouden aan een tra-

ditie uit 1850, die ook de man-vrouwverhoudingen uit die tijd weerspiegelt, en aan een canon die niet-westerse kunst buitensluit als primitief. Een kunstenaar is in hun ogen mannelijk, blank, westers en meestal overleden. Er zijn wel veel vrouwelijke kunstenaars, maar die worden gewoon van tafel geveegd, omdat ze niet in het beeld passen.

Aan de Universiteit Leiden heb je nu World Art Studies dat kunst mondiaal bekijkt en niet alleen met westerse ogen. Dat is zeker een vooruitgang, maar een echt op vrouwen gericht vak is er niet. Wel heeft de Vrije Universiteit *Herstory of Art* opgenomen in haar programma. En ook veel middelbare scholen gaan het boek bestuderen bij het vak culturele en kunstzinnige vorming. De belangstelling is er dus wel, al breidt die zich slechts langzaam uit.

Waar komt dit engagement vandaan? Was je van jongs af aan al geïnteresseerd in gender?

Mijn ouders en ik woonden in Limburg toen mijn oudste broer werd geboren. Ik was vier jaar oud. Ik weet nog heel goed dat de pastoor op bezoek kwam om ons te feliciteren. Hij ging aan mij voorbij en zei tegen mijn moeder: "Mevrouw, u hebt de mooiste daad van uw hele leven verricht: u hebt een zoon op de wereld gezet." En dan sta je daar als vierjarige, met de vraag waarom dat broertje zo belangrijk is. De pastoor legde uit: "Een zoon is belangrijk, want de Here Jezus was ook een zoon van God." Toen antwoordde ik na even nadenken: "Als Jezus nou een meisje was geweest, dan was ik ook belangrijk?" Ik bracht de pastoor in verwarring, maar uiteindelijk zei hij: "Jezus was geen meisje, hij was een jongen." Met andere woorden, ophouden met moeilijke vragen stellen. Maar bij mij was er iets geraakt. Vanaf dat moment heb ik de dingen altijd bekeken vanuit het perspectief van de man-vrouwverhouding.

Noem je jezelf een feminist?

Ik moet vaak uitleggen waarom ik *Herstory of Art* heb geschreven en me met vrouwen en kunstgeschiedenis bezighoud. Ik wil het gelijk trekken: er is plaats voor mannen én voor vrouwen. Ik wil mannen niet het onderspit laten delven. Mijn doel is om te laten zien dat kunst niet aan geslacht is gebonden, dat mannen én vrouwen door de eeuwen heen kunst hebben gecreëerd. Ik kom dus wel op voor de vrouw, maar niet om haar voor te trekken op mannen. Dat kun je feminisme noemen.

Zijn man en vrouw verschillend en in welke zin?

Ja, dat denk ik wel, ze zijn zowel fysiek als psychisch anders. Naar mijn idee vullen ze elkaar goed aan. Met het gevaar om te generaliseren denk ik dat mannen daadkrachtiger zijn. Ze duiken ergens bovenop om iets te bereiken. Vrouwen bewaren meer het overzicht en zijn in staat dingen met elkaar te verbinden. Samen 'stroomt' het. Ik ben een aanhanger van het gedachtegoed van Jung: ieder individu heeft een mannelijke en een vrouwelijke kant, waar-

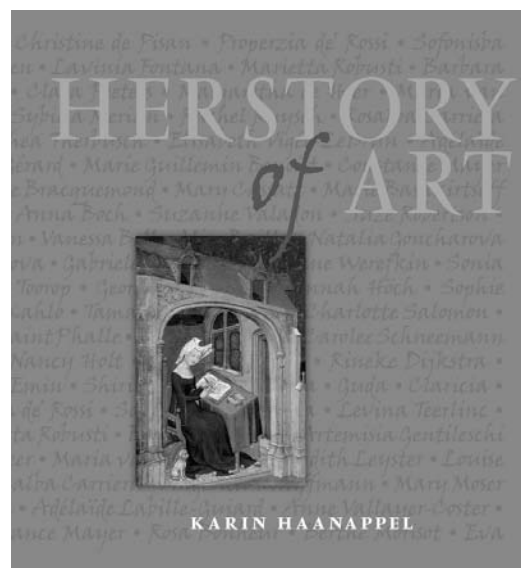
bij bij een man de mannelijkheid meer op de voorgrond staat en bij de vrouw haar vrouwelijkheid. Als die twee kanten samenwerken en in balans zijn gaat het goed. Dan is er geen hiërarchie en hokjescultuur meer, zoals bij de egalitaire culturen in het neolithische tijdperk.

Wat was er zo bijzonder aan die egalitaire culturen? Waaruit bestond die gelijkheid dan precies?

Neem bijvoorbeeld de Donaucultuur (5000 - 3500 voor Christus) in het huidige Oost-Europa. Voor de komst van de patriarchale traditie bestonden daar al grootschalige nederzettingen zonder verdedigingsmuren, zonder paleizen, zonder koningsgraven vol wapens en zonder kunstwerken met oorlogsscènes. Dat was een landbouwsamenleving op een hoog niveau. Ze hadden alles: taal, kunst, schrift en economische welvaart. Zo ligt de oorsprong van ons schrift niet in Mesopotamië rond 3000 voor Christus, maar enkele duizenden jaren eerder, in deze Donaucultuur. De cultuur was homogeen, er waren geen machtsverschillen, en ze was gericht op het voortbestaan van de samenleving. De enorme hoeveelheid vrouwelijke kunst duidt op een verering van een allesomvattende godin. Bij beeldjes uit de Roemeense Cucutenicultuur (ca. 4200 voor Christus) worden man en vrouw even groot weergegeven. Alles was in balans. Iedereen had zijn eigen potentie en kwam daarmee naar voren. Dat hield een hele cultuur overeind, zonder concurrentie. Daar kwam een einde aan toen de dominante herdsculturen opkwamen.

Je bestudeert ook de positie van vrouwen binnen de theologie, want in 2010 schreef je het boek *Het Parijs van Isis*.

Waar nu in Europa een kerk staat kan een tempel voor Isis hebben gestaan. Toen de Grieken via Alexander de Grote in Egypte met de godin Au Set in aanraking kwamen, werd ze 'Isis' gedoopt, wat een hellenistische naam was. Alexander de Grote had belangstelling voor Isis, want als farao van Egypte zou hij Isis' zoon zijn. En wie stierf, werd automatisch Osiris, haar partner. Uit de smeltkroes van de Griekse en Egyptische cultuur ontstond de hellenistische Isis. En zij werd weer overgenomen door de Romeinen bij de annexatie van Griekenland. Ook voor de Romeinen werd Isis een belangrijke figuur. Ze was populair onder soldaten die haar aanbaden, omdat ze dan nooit dood zouden gaan. En bij vrouwen was Isis geliefd als moedergodin. Haar cultus verspreidde zich door heel Europa, overal stonden tempels voor Isis, ook in Nederland en Engeland én op de plaats die later Parijs werd. Dat was in de tweede eeuw na Christus haar grootste cultusplek. Waarom weten wij dat niet meer? Omdat het christendom staatsgodsdienst werd en alle wortels van deze Isisverering heeft afgesneden. Maar je ziet dat uiteindelijk Maria, als moedergodin, veel aspecten van Isis naadloos overnam. En tempels van Isis zijn kerken geworden.

Herstory of Art (2012)

Zou je onderzoek aan de universiteit willen doen?

Bij mijn afstuderen zeiden ze in Utrecht dat Camille Claudel een onderwerp was waarop ik moest gaan promoveren, maar op dat moment wilde ik eerst andere dingen doen, zoals lesgeven op middelbare scholen. En misschien dat ik toch een keer promoveer, want het is belangrijk onderzoek. Maar ik wil heel graag dat mijn visie ook naar buiten komt en dat ik me niet hoeft te conformeren aan de visie van een universiteit. Ook met het schrijven van *Herstory of Art* ben ik tegen die hardnekkige traditie die heerst binnen de universiteit aangelopen, dat ze niet verder durven of willen kijken. En ik wil dat mijn boeken toegankelijk zijn. Geen dikke pillen, maar boeken die iedereen bij bol.com kan bestellen. Ik vind het belangrijk dat mijn verhaal niet in de ivoren toren blijft, maar het veld ingaat. Daarom maak ik ook gebruik van Facebook, Twitter en blogs. Medewetenschappers en studenten blijven toch een selectieve groep. Mijn boeken moeten begrijpelijk zijn voor iedereen, ik wil niet blijven hangen in vakjargon.

Voor het kunsthistorisch tijdschrift van de Universiteit Utrecht heb je een artikel geschreven over de Italiaanse renaissanceschilder en kunsthistoricus Vasari en zijn visie op vrouwelijke kunstenaars.

De schilder Vasari was een van de eerste kunsthistorici, doordat hij het boek *Le Vite* schreef, met biografieën van kunstschilders uit zijn tijd. Vooral van Michelangelo geeft hij hoog op. Nu is het interessant dat er in de Nederlandse vertaling geen vrouwen staan, in tegenstelling tot de Engelse, Franse en Duitse vertaling. Ik heb contact opgenomen met de uitgeverij van de Nederlandse vertaling uit 1996 en kreeg als antwoord: "Maar mevrouw-tje, als er geen vrouwelijke kunstenaars zijn, >>>

dan kan Vasari daar ook niet over schrijven!” Daar gingen mijn haren van overeind staan en ik schreef terug: “Nou meneertje, lees het origineel maar eens! Het hele origineel, want daar staat het gewoon in”. Toen heb ik niks meer gehoord. Ook de redactie van het tijdschrift dacht dat Vasari niks over vrouwen had geschreven. De studenten vonden het fascinerend. Ongelooflijk dat dit in 2012 nog steeds niet wordt uitgedragen in Utrecht.

Voor *Herstory of Art* heb ik zelf een stuk van Vasari vertaald over de Italiaanse Sofonisba Anguissola (circa 1535-1625). Deze bijzondere vrouw was in haar tijd heel bekend. Ze was van adel, kreeg les van bekende, mannelijke portretschilders en was al op jonge leeftijd beroemd. Ze was zo'n fenomeen dat de vermaarde Anthonie van Dyck uit Antwerpen haar kende en naar haar is toegegaan, want als zij zijn werk goedkeurde, dan kon hij doorgaan met zijn carrière. De afloop van het verhaal weten we: hij werd hofschilder van de Britse koning. In Nederland is Anguissola niet zo bekend, maar in Italië kennen ze haar wel. Daar is vier jaar geleden nog een roman over haar verschenen, 'De hand van Sofonisba'. Binnen de vrouwenkunstgeschiedenis is zij een fenomeen, binnen de reguliere kunstgeschiedenis is ze helaas nog niet bekend.

En dan is er je favoriete kunstenares, Camille Claudel. Hoe ben je haar op het spoor gekomen?

In 1993 zocht ik een afstudeeronderwerp en daarbij ging ik uit van drie criteria: het moest een negentiende-eeuws onderwerp zijn, iets met Parijs te maken hebben, omdat ik dat een geweldige stad vind, en het moest een vrouwelijke kunstenaar zijn. Met mijn moeder ben ik toen een week naar Parijs gegaan. We bezochten de grote musea en uiteindelijk besloten we het Musée Rodin te verkennen, want ik was zo nieuwsgierig naar zijn sculpturen. Tot mijn verbazing belandde ik in een zaal met alleen maar werk van ene Camille Claudel. Aanvankelijk dacht ik nog dat het een man was, want Camille is in het Frans een onzijdige naam. Haar kunst kwam zo diep bij mij binnen dat ik aanvoelde dat dit geen Rodin was. Toen de kunstenaar een vrouw bleek te zijn, wist ik dat ik mijn onderwerp had gevonden. Toevallig stuitte ik vlak na dat museumbezoek in een Parijs boekwinkeltje op het boek *Dossier Camille Claudel*, een werk uit 1987 van Jacques Casar dat zijn onderzoek naar de kunstenares documenteerde.

Claudel was eind negentiende eeuw een beroemdheid in Parijs. In 1882 had ze Rodin leren kennen en was ze in zijn atelier gaan werken. Geruime tijd werkten ze samen, wat de carrière van Rodin ten goede kwam. Na tien jaar besloot Claudel om Rodins atelier te verlaten en zelfstandig door te gaan. Ze wilde haar eigen werk maken en was daar succesvol in: haar mooiste beelden zijn uit die tijd. In 1900 verbrak ze alle contact met Rodin. Op de Wereldtentoonstelling had hij een eigen pavil-

joen en bij hun gezamenlijk werk stond alleen de naam van Rodin vermeld. Voor Claudel was dit een klap in haar gezicht en ze wilde niets meer met hem te maken hebben. Ze ging zich steeds meer isoleren van de buitenwereld, wat haar gezondheid niet ten goede kwam, en in 1913 werd zij opgenomen in een inrichting: de diagnose was paranoia.

In 1915 verklaarden de dokters haar genezen, maar haar familie, en dan in het bijzonder haar broer Paul, liet haar daar zitten, dertig jaar lang, tot haar dood in 1943. Paul was na de dood van vader Claudel immers de enige man in het gezin en had dus zeggenschap over het verblijf van zijn zus in de inrichting. Het gesticht kon haar ook niet uitzetten, omdat er een wet van kracht was die bepaalde dat wanneer iemand vrijwillig door zijn familie was opgenomen, de familie ook verantwoordelijk was om de patiënt terug te nemen. En dat deed Paul dus niet.

Claudel heeft in die inrichting geen werken meer gemaakt. Ze vond dat haar familie haar opsloot, omdat ze dingen had gedaan die niet konden, zoals de affaire met Rodin, met wie

ze nooit is getrouwd. Het is zelfs aannemelijk dat Camille meerdere keren zwanger is geweest van Rodin, wat een nog groter schandaal was. En daar zijn misschien ook kinderen uit voortgekomen, wat ik nog onderzoek. Dat haar familieleden haar daar wilden laten werken, zat haar hoog en bleef ze obstinaat weigeren. Dat toont aan over welke mentale kracht ze beschikte. Claudel ging in tegen de negentiende-eeuwse conventies, want een vrouw moest trouwen en kinderen krijgen. Haar zus heeft tegen haar gezegd: “Wat doe je toch moeilijk. Doe toch gewoon wat van ons vrouwen wordt verwacht.”

Wat is volgens jou de rol van Paul Claudel in het leven en werk van zijn zus?

Paul is naar mijn idee een sleutelfiguur in haar leven en niet in goede zin. Er wordt vaak gedacht dat Camille Claudel een zenuwinzinking kreeg, doordat ze zonder Rodin in een gat viel. Dat is nu juist niet het geval, want nadat zij is weggegaan bij Rodin in 1893 ontstonden haar meesterwerken. Ik denk eerder dat haar broer een grote rol in de paranoia heeft ge-

Zelfportret van Sofonisba Anguissola (1556)

speeld: hij bevestigde Claudel in het gevoel dat Rodin haar werk van haar afpakte. Hij zei dat ze voor zichzelf moest opkomen, maar dat ze dat niet kon. Zo ondermijnde hij haar. En je ziet het ook in de medische dossiers uit de inrichting: telkens als Paul op bezoek was geweest, slechts elf keer in dertig jaar, had Claudel een terugval in die paranoia. Hij dreef haar zelfs zover dat ze ervan overtuigd was dat Rodin postuum – hij overleed al in 1917 – haar beelden wou bemachtigen. Het leek alsof Paul haar dingen influisterde. Maar iemand die zo dichtbij is als je broer, aan diens oordeel hecht je waarde.

Paul en Camille zijn samen opgegroeid, ze waren ontzettend creatief, elkaar inspirerend in een situatie waarin een moeder grotendeels afwezig was. Het ging goed, totdat de familie naar de stad verhuisde en Paul naar het lyceum moest. Hij was heel jaloers op Camilles vrijheid; vrouwen mochten immers niet naar het lyceum. Claudel kon excelleren in haar beeldhouwkunst, terwijl hij kort werd gehouden. In die wrok van ‘zij wel en ik niet’, bleef hij hangen. Dat kom je ook in zijn boeken tegen: de jongen die vecht voor zijn vrijheid en die ziet dat vrouwen die wel kregen en hij niet. Soms heb ik het idee dat hij ziek was en niet zijn zus. Dat heeft hij zelf trouwens ook gezegd.

Paul Claudel is een gevierd schrijver geworden in Frankrijk. Op het moment dat zijn zus werd opgesloten, trad hij naar buiten. Paul schrijft ook in zijn dagboek: “Zij is weg, nu is het tijd voor mij”. Zijn carrière kreeg toen een boost. Als diplomaat en ambassadeur is hij overal geweest: Brazilië, China, Boston, München. Zijn passie voor schrijven ontwikkelde hij verder. En steeds meer trad zijn obsessie voor het katholieke geloof, waartoe hij zich had bekeerd, naar de voorgrond, zowel in zijn literaire oeuvre als in zijn politieke carrière. Zijn zus was de zondige Maria Magdalena, die hij had opgesloten. Ook vergeleek hij zijn relatie met Camille met de wrede band tussen Cathy en Heathcliff uit *Wuthering Heights*.

Paul Claudel heeft een goede reputatie waar bijna niet aan te tornen valt. Hij is getrouwd geweest, heeft kinderen gehad en die hebben heel lang niet geweten van die tante in de inrichting. Maar op het moment dat Paul overleed, gingen ze door al zijn spullen, papieren en documenten en toen kwamen ze natuurlijk heel veel tegen. Er is een soort scheuring in die familie ontstaan: sommige kinderen en kleinkinderen schaarden zich achter Camille, anderen namen het op voor hun vader of grootvader, ondanks zijn beslissingen in verband met Camille. Die verwijdering in de Claudelfamilie zorgt er ook nu nog voor dat wat aan informatie naar buiten komt, niet altijd objectief is. Daarom probeer ik in mijn onderzoek ook zoveel mogelijk originele stukken te bemachtigen en te lezen, bijvoorbeeld de medische dossiers uit de inrichting. Ook bezoek ik alle plaatsen waar Claudel heeft gewoond en gewerkt.

Camille Claudel (1886)

foto Carjat © Bernd Haanappel

Zo ben ik er door eigen onderzoek achtergekomen waarom Camilles graf niet meer bestaat: dat heeft de familie Claudel, Paul dus, laten ruimen. Zijn moeder en de andere zus waren immers al overleden. De gangbare mening is dat het graf is verdwenen om ruimte te maken voor nieuwe graven, maar dat blijkt niet zo te zijn. Ik ben naar het kerkhof in Montfavet gegaan en heb daar met beheerders gesproken. Zij verzekerden mij dat er genoeg ruimte was en dat er zelfs nog graven uit de achttiende eeuw overeind stonden. En inderdaad, oudere graven en de graven van andere gegoede patiënten uit het gesticht zijn er nog, maar die van Camille Claudel niet meer. Dat is in 1951 vernietigd, nadat in datzelfde jaar haar allereerste posthume tentoonstelling had plaatsgevonden. Haar graf had bezoekers getrokken en dat mocht blijkbaar niet. Mais le temps remettra tout en place.

Hoe verging het haar bekendheid?

In 1943 was Claudel totaal niet meer bekend in Frankrijk, ondanks het feit dat Rodin nog een zaal in zijn museum aan haar had gewijd, want hij was furieus dat zijn meest begaafde leerling was opgesloten. In 1951 was werk van Claudel te zien op een tentoonstelling, maar dat had geen grote gevolgen voor haar bekendheid. Pas in de jaren zeventig heeft Jacques Cassar, literatuurprofessor aan de Sorbonne, haar herontdekt. Hij was in eerste instantie geïnteresseerd in broer Paul, maar

kwam in zijn onderzoek naar hem Camille tegen. In de jaren tachtig kwam de publieke belangstelling op gang: Anne Delbée, bevriend met Cassar, schreef een roman over Camille Claudel, *Une Femme*, gepubliceerd in 1982, in 1987 verscheen Cassars boek en in 1988 kwam de film *Camille Claudel* van Bruno Nuytten uit over Claudels relatie met Rodin. Tentoonstellingen volgden, zoals die in het Singer in 2001, en er verschenen andere biografieën, een roman en een film die nu draait, *Camille Claudel 1915*. Ik vind dat er overwegend te veel aandacht voor haar dramatische leven is en te weinig voor haar oeuvre.

Wat zijn je toekomstige onderzoeksplannen, naast het voltooien van je boek over Camille Claudel?

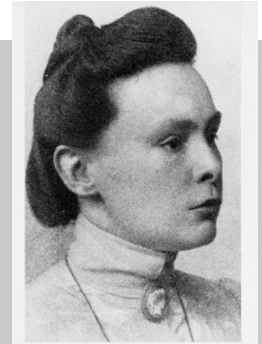
Na het boek over Claudel, ga ik verder met *Herstory of Modern Art (1850 tot 1940)* en *Herstory of Postmodern Art (vanaf 1945 tot nu)*. En zo zijn er nog wel meer projecten die me enorm fascineren. In het kader van het Parijs-Isisproject zou ik naar Rome willen om onder de Sint-Pietersbasiliek te kijken. Daar moet de tempel van een machtige godin hebben gestaan. Op mijn verlanglijstje staat ook nog om meer aandacht te vragen voor de egalitaire Donaucultuur. Ik zou graag op een toegankelijke manier zichtbaar maken hoe belangrijk die cultuur is geweest. Er is nog zoveel wat interessant is en wat daglicht verdient.

///

Oproep voor deelname aan de

Johanna W.A. Naberprijs 2014

Is jouw scriptie over vrouwen- en/of gendergeschiedenis € 500 waard?

In het voorjaar van 2014 wordt voor de elfde maal de **Johanna W.A. Naberprijs** uitgereikt voor de beste afstudeerscriptie (masterniveau, doctoraalscriptie of licentieverhandeling) op het gebied van vrouwen-/gendergeschiedenis. Deze prijs wordt uitgelooft door Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwen-geschiedenis, en de Vereniging voor Gendergeschiedenis (VVG) met als doel het onderzoek op het gebied van vrouwen-/gendergeschiedenis te bevorderen. De prijsuitreiking vindt plaats tijdens de Algemene Ledenvergadering van de Vereniging voor Gendergeschiedenis (VVG) in april 2014.

Heb jij een scriptie geschreven op dit gebied? Dan roepen Atria en de VVG je op mee te dingen naar deze prijs waar je € 500 mee kunt verdienen. En de eer natuurlijk!

De prijs is vernoemd naar Johanna Wilhelmina Antoinette Naber (1859-1941), schrijfster van talrijke historische studies en één van de oprichtsters van het Internationaal Archief voor de Vrouwen-beweging (nu Atria) in 1935.

Voorwaarden voor deelname

Iedereen die aan een Nederlandse of Vlaamse universiteit of hogeschool een afstudeerscriptie op het gebied van vrouwen- en/of gendergeschiedenis heeft geschreven, komt in aanmerking voor deze prijs. Je hoeft geen historicus te zijn, als het onderwerp van de scriptie maar betrekking heeft op vrouwen-/gendergeschiedenis. Je scriptie moet afgerond zijn tussen 1 december 2012 en 1 december 2013.

De sluitingsdatum voor inzending van je scriptie met ingevuld deelnameformulier is 6 januari 2014.

Een deelnameformulier en het reglement kun je opvragen bij de organisatie:

Atria/ Johanna W.A. Naberprijs 2014,
Vijzelstraat 20, 1017 HK Amsterdam,
of via de websites http://www.atria-kennisinstituut.nl/atria/nl/onderzoek/johanna_naberprijs en www.gendergeschiedenis.nl

Meer informatie vind je op: www.atria-kennisinstituut.nl en www.gendergeschiedenis.nl

Richtlijnen voor auteurs

Een artikel voor *Historica* bevat:

- een titel, ondertitel, een korte *lead* (pakkende introductie die aan het artikel voorafgaat) en enige tussenkopjes.
 - eindnoten (maximaal twintig voor een artikel van 3400 woorden, maximaal vijftientig voor een artikel van 4250 woorden, maximaal dertig voor een artikel van 5200 woorden).
 - titelbeschrijving boek: Elsbeth Etty, *Liefde is heel het leven niet. Henriette Roland Holst 1869-1952*. Meppel, 1992.
 - titelbeschrijving artikel: R. Dekker, 'Vrouwen in middeleeuwen en vroegmodern Nederland', in: G. Duby en M. Perrot, *Geschiedenis van de vrouw III. Van renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam, 1992, pp. 415-443.
 - titelbeschrijving archiefstuk: eerst bewaarplaats, dan benaming van het archiefbestand. Bv. Algemeen Rijksarchief Brussel, Regie voor Telegrafie en Telefonie.
 - bij herhalingen: auteursnaam of archiefbestand, eerste woorden boek of titel, pp. X-X. Bv. R. Dekker, 'Vrouwen in middeleeuwen en ...', pp. 415-443.
 - enige personalia van de auteur (een of twee zinnen, met daarin o.a. vermeld naam, functie, geboortjaar), adres en e-mailadres van de auteur.
 - illustraties met onderschriften en bronvermelding;
- digitaal aangeleverde illustraties bij voorkeur wegschrijven als tiff-bestand en gescanned op minimaal 300 dpi. Bij een artikel van 3400 woorden worden vier illustraties aangeleverd, bij 4250 woorden vijf illustraties en bij 5200 woorden zes illustraties.
 - de officiële spelling (zie Woordenlijst Nederlandse Taal).
 - een artikel van zes pagina's bevat maximaal 5200 woorden, een artikel van vijf pagina's bevat maximaal 4250 woorden, een artikel van vier pagina's 3400 woorden, een recensie (één pagina) 850 woorden.
 - citaten staan tussen dubbele aanhalingstekens ("en "), in andere gevallen worden enkele aanhalingstekens (' en ') gebruikt.

Aanlevering van kopij:

- Per e-mail sturen naar het redactieadres: historica@gendergeschiedenis.nl.

Deadlines:

- februarinummer: 1 oktober
- juninummer: 1 februari
- oktobernummer: 1 juni

Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

Najaarscongres in samenwerking met de Vereniging voor Gendergeschiedenis (VVG)

De Vrouw 1813-1913-2013

8 november 2013 Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

In 1913 werd gevierd dat het Koninkrijk der Nederlanden 100 jaar bestond. Vrouwenorganisaties grepen die gelegenheid aan om een grote tentoonstelling te organiseren: 'De Vrouw 1813 - 1913'. De tentoonstelling liet zien wat vrouwen bijdroegen aan cultuur, economie en maatschappij, maar behandelde ook misstanden als huisarbeid en stelde aan de orde dat vrouwen tweedegradsburgers waren. In de afgelopen eeuw verwierven vrouwen het recht om te kiezen en gekozen te worden, het recht op arbeid en economische zelfstandigheid en op gelijke zeggenschap in relaties. In 2013 viert het Koninkrijk der Nederlanden opnieuw een eeuwfeest. Het congres 'De Vrouw 1813 - 1913 - 2013' grijpt die gelegenheid aan om de balans op te maken van de positie van vrouwen in Nederland in de afgelopen 200 jaar. De lezingen op het congres zijn gekoppeld aan de thema's van de tentoonstelling van 1913. Experts gaan in op verschillende aspecten van de positie van de vrouw.

Organisatie: Mieke Aerts (UvA), Leonie de Goei (KNHG), Lex Heerma van Voss (Huygens ING), Elise van Nederveen Meerkerk (Wageningen UR), Karlijn Olijslager (UvA) en Margit van der Steen (Huygens ING, voorzitter VVG).

Aanmelden: De toegangsprijs (inclusief koffie/thee, lunch en drankje na afloop) bedraagt voor leden van het KNHG €25,- en voor studenten/promovendi €15,-; niet-leden betalen €35,-. Het bedrag kan worden overgemaakt op rekeningnummer 6934391 t.n.v. KNHG, Den Haag, o.v.v. Najaarscongres 2013. Aanmelden per mail: info@knhg.nl of per telefoon: ++31 (0)70-3140363. Bij aanmelding graag vermelden welke parallelle sessies u in de ochtend en in de middag wilt volgen.

Tentoonstelling

Gelijktijdig met het KNHG-congres wordt ook een kleine tentoonstelling georganiseerd in de Verdieping van Nederland (KB). Waar het congres uitzoemt, zoomt de gelijknamige tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913-2013' in; als een soort museaal droste-effect wordt een tentoonstelling over de tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913' gehouden. De boeken, objecten en foto's van en over 'De Vrouw 1813-1913' geven een hedendaags publiek inzicht in de grootschaligheid en veelzijdigheid van de expositie uit 1913. Waarom kozen vrouwen toen voor de tentoonstelling als propagandamiddel, wie waren de feministen achter de tentoonstelling en wat was er zoal te zien?

Programma (onder voorbehoud)

- **Ontvangst met koffie en thee vanaf 9.30 uur**
- **10.00-11.00 Plenaire sessie**
 - Opening door de dagvoorzitter prof. dr. Lex Heerma van Voss (Huygens ING)
 - Daarna dr. Marjet Derks (Radboud Universiteit Nijmegen)
 - Het glas-in-lood plafond. Vrouwen, religie en ambivalente emancipatie*
- **11.00-11.30 Koffie**
- **11.30-12.30 Parallele sessies**
 - Ochtendsessie 1A Voorzitter dr. Margit van der Steen**
 - Karlijn Olijslager MA en prof. dr. Mieke Aerts (Universiteit van Amsterdam)
 - 'Statistiek': Kwaliteit en kwantiteit in de vrouwenkwestie 1813-1913-2013*
 - Prof. dr. Mineke Bosch (Rijksuniversiteit Groningen)
 - 'Kiesrecht': De tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913' een kiesrechtententoonstelling?*
 - Ochtendsessie 1B Voorzitter dr. Elise van Nederveen Meerkerk**
 - Prof. dr. Jeroen Dekker (Rijksuniversiteit Groningen)
 - 'Museum voor ouders en opvoeders': Pedagogische regie en de rol van de vrouw in de opvoeding in Nederland vanaf 1800*
 - Prof. dr. Berteke Waaldijk (Universiteit Utrecht)
 - 'Maatschappelijk Werk': Schildwachten van de sociale staat. Vrouwen en maatschappelijk werk in Nederland 1813-2013*
 - Ochtendsessie 1C Voorzitter prof. dr. Lex Heerma van Voss**
 - Dr. Jan Hein Furnée (Universiteit van Amsterdam)
 - 'Kleine winkelgalerij': Winkelen als bevrijding? Vrouwen, consumptie en stedelijke ruimte, 1813-2013*
 - Dr. Bob Reinalda (Radboud Universiteit Nijmegen)
 - 'Bank- en kantoorwezen': Vrouwen op kantoor en in hun vakorganisaties: niet zonder strijd*
- **12.30-13.45 Lunch**
- **13.15-13.45 Algemene ledenvergadering KNHG**
- **13.45-14.30 Plenaire sessie**
 - Dr. Jolande Withuis (NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies)
 - 'Haar plaats was naast haar kinderen'. De biografie van Juliana opnieuw bekeken*
- **14.30-15.30 Parallele sessies**
 - Middagsessie 2A Voorzitter dr. Leonie de Goei**
 - Dr. Elise van Nederveen Meerkerk (Wageningen UR)
 - 'Huisindustrie': De arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland en Nederlands-Indië, 1813-2013*
 - Spreker gevraagd
 - 'Coöperatieve keuken': De dienstbode als het belangrijkste vrouwenberoep*
 - Middagsessie 2B Voorzitter dr. Mieke Aerts**
 - Dr. Irene Cieraad (Technische Universiteit Delft)
 - 'Huis 1913': Het gedroomde Huis van de Toekomst in 1913*
 - Prof. dr. Susan Legêne (Vrije Universiteit)
 - 'Koloniën': Indisch huis 1913*
 - Middagsessie 2C Voorzitter dr. Margit van der Steen**
 - Dr. Mayke Groffen (Museum Rotterdam)
 - 'Hygiëne': Lekker fris!*
 - Dr. Kitty de Leeuw (Kitty de Leeuw Historisch en Cultuuronderzoek)
 - 'Kleding': Bevrijd van knellende banden of gevangen in kledingzorgen? Kleding en de vrouw 1813-2013*
- **15.30-16.00 Thee**
- **16.00-17.15 Plenaire sessie**
 - Samenvatting en slotdebat onder leiding van de dagvoorzitter
 - prof. dr. Lex Heerma van Voss
- **17.15-18.00 Borrel**

NAJAARSCONGRES 2013

Koninklijk

Nederlands

Historisch

Genootschap

Den Haag

8 november 2013

De Vrouw

..... 1813 · · 1913 · · 2013 · ·

Koninklijk
Nederlands
Historisch
Genootschap

Vereniging voor
Vrouwengeschiedenis

WWW.KNHG.NL

ONTWERP: CHAMPS ONTWERPES; ILLUSTR. - BEELDEN: RIJSMUSEUM, SMAAKMUSEUM PHOTO/NET LEMMA, SONIAK, CHAMPS PHOTOGRAPHIE